

Obsah:	strana
Úvod	4
1. Cíl práce	6
2. Výkon trestu odnětí svobody	7
2.1 Vymezení pojmu výkon trestu odnětí svobody	10
2.2 Osobnost odsouzeného	14
2.3 Zacházení s odsouzenými a obviněnými	15
3. Podmínky odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody	17
3.1 Možnosti sebeuplatnění ve výkonu trestu odnětí svobody	19
3.2 Dílčí závěr	21
4. Projevy násilí a agrese „druhý život odsouzených“	22
4.1 Teorie agrese	25
4.1.1 Psychoanalytická teorie agrese	25
4.1.2 Frustrační teorie agrese	26
4.1.3 Lernteoretická koncepce agrese	28
4.2 Projevy agresivního chování před rokem 1989 a v období tzv. „sametové revoluce“	31
4.3 Amnestie, humanizace, demokracie	32
4.3.1 Amnestie	32
4.3.2 Humanizace	33
4.3.3 Demokracie	33
4.4 Vývoj a stav vězeňství od roku 1991 do roku 2005	33
4.5 Podmínky ve vězeňských zařízeních jako možný zdroj agresivního chování	35
4.6 Současné tendence a možnosti řešení problému agresivního chování	38
4.7 Dílčí závěr	39
5. Současný stav	40
5.1 Možnosti řešení problematiky vyrovnání se s podmínkami trestu odnětí svobody, programy zacházení s odsouzenými	40
5.2 Cíle programu zacházení	45
5.3 Příprava, výchova a vzdělávání vězeňského personálu	46
Závěr	48
Resumé	49
Anotace	50
Literatura a prameny	51
Přílohy	53-54

Prohlašuji, že jsem ke zpracování bakalářské práce na téma „Sebeuplatnění odsouzených mužů v sociálním kontextu věznice, se zaměřením na násilí a agresi“ využil osobních zkušeností, zkušeností a konzultací spolupracovníků specialistů, literatury a textů odborných časopisů, který je v bakalářské práci uveden.

V Ostrově dne 9. března 2006

Václav Hanakovič

Za odborné vedení, pomoc a podporu při zpracovávání práce bych chtěl vyjádřit své poděkování vedoucímu bakalářské práce PhDr. Antonínu Olejníčkovi.

Děkuji také PhDr. Miloši Jůzlovi řediteli Institutu vzdělávání Vězeňské služby ČR za velmi kvalitní, profesionální a metodickou pomoc, kterou mně poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Václav Hanakovič

Úvod

Každý člověk se více či méně častěji dostává do situací, které na něj kladou značné nároky z hlediska sebeovládání, rozhodování a volby reakcí. Riziko selhání je však přímo úměrné stavu osobnosti a úrovni zkušeností, či sociální vyzrálosti daného jedince. Platí, že každý člověk tyto situace musí nějakým způsobem řešit samostatně. Už ovšem neplatí, že každý člověk je vždy schopen jednat a reagovat v mezích společensky vymezených pravidel. Tento problém z hlediska jedince rozhodně nespočívá ve stanovených společenských a právních normách, nýbrž v jeho osobnostních předpokladech je respektovat. Jestliže to nedokáže, nejsou měněny tyto normy, ale je vyvíjen tlak společnosti na změnu jeho chování a jednání. Pokud k této změně nedojde, je obvykle jen otázkou času, kdy spáchá trestný čin a z pachatele se stává obviněný, a posléze odsouzený. Kromě perspektivy mnohaletého a často i opakovaného pobytu ve věznicích má šanci, že mu někdo poskytne pomoc. Nemá-li tento člověk žádné sociální zázemí, mění se tato šance v naději, že humánní a profesionální přístup vězeňských pracovníků a v návaznosti i orgánů zajišťujících postpenitenciární péči pozitivně ovlivní jeho resocializaci. To však stále ještě nestačí. Každý jedinec totiž musí sám chtít změnit své jednání a chování, což je mnohdy pro něj to nejnáročnější.

Existence a činnost v penitenciární péči se odehrává v zařízeních Vězeňské služby České republiky. Vychází ze zákona České národní rady číslo 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky. Je to základní zákon, kterým se Vězeňská služba ČR řídí a který ve svém úvodním ustanovení charakterizuje Vězeňskou službu ČR jako instituci zajišťující výkon vazby a trestu odnětí svobody a v rozsahu stanoveném tímto zákonem ochranu pořádku a bezpečnosti při výkonu a správě soudnictví.

Cílem práce je poukázat na problematiku sebeuplatnění odsouzených mužů, kteří nastoupili a vykonávají trest odnětí svobody, dopadem věznění na psychiku vězňů ve výkonu trestu. V práci budu popisovat možné projevy násilí, agrese a takzvaného „druhého života“ odsouzených. Provedu porovnání situací před rokem 1989 až po současnost.

V každé části kapitoly je kladen důraz na práci s těmito osobami od počátku nastoupení výkonu trestu odnětí svobody až po jejich zařazení do určitého kolektivu a umístění na ubytovnu, až po samotný závěr působení ve vězeňském zařízení, tedy až po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody do běžné občanského života.

Dále se zaměřím na specifika jednotlivých kapitol. Za účelné považuji i to, že budu čerpat z pramenů, které má k dispozici VS ČR (literatura–zákonné normy, literatura historie vězeňství, odborná literatura a časopisy České vězeňství). V celém textu se budu snažit hlavně o popis situace odsouzených a možné změny, hodnocení situace v určitém období.

1. Cíl bakalářské práce

Cílem bakalářské práce je postihnout problematiku adaptace a sebeuplatnění osoby nastupující výkon trestu odnětí svobody, začlenění se do podmínek výkonu trestu mužů, násilí a agrese v prostředí vězeňského zařízení a takzvaného „druhého života“ odsouzených.

Pozornost je zaměřena na vymezení pojmů, druhů, teorií agrese i agresivity ve specifických projevech v podmínkách zátěže výkonu trestu odnětí svobody.

V další části jsou stručně připomenuty podmínky ve vězeňských zařízeních před rokem 1989, situace a stav v době vzniku násilných jednání vězněných osob, vynucování si ústupků personálu, snaha o odbourání stanovených zásad a režimu, dále pak následné uklidnění těchto událostí.

Ze současnosti jsou zde zmíněny projevy agresivity vůči vězeňskému personálu, ostatním vězňům, projevům šikany, sebepoškozování, včetně vynucování si ústupků a požadavků odmítáním stravy.

Jedním z mých cílů bakalářské práce je také poukázat na projevy agresivity osob ve výkonu trestu, agresivních postojů a jednání cizinců, kteří vykonávají trest odnětí svobody ve věznici.

V závěru mé bakalářské práce je poukázáno na možnosti využití evropských pravidel a spolupráce k možnosti snižování agrese a projevů násilného jednání v budoucnosti. Je popsán současný stav užívaných programů zacházení s odsouzenými osobami, možnosti realizace a uplatnění se v nabízených aktivitách a zájmových činnostech.

V poslední kapitole je podána informace o výchově a vzdělávání vězeňského personálu.

2. Výkon trestu odnětí svobody

Ochrana společnosti před pachateli trestných činů tím, že jsou věznění, představuje většinový názor společnosti. Je to daň současnému charakteru postmoderní společnosti, přičemž stupeň rozvoje zejména společenských věd není schopen včas podchytit, korigovat, případně úspěšně léčit většinu forem sociálně deviantního chování a sociálně patologického chování a jejich příčin biologických, psychologických i sociálních. Naopak mnoho rysů života současné společnosti některé tyto nežádoucí trendy posiluje. Společnost nezná spolehlivé mechanismy, jak zabránit sociálně patologickému, kriminálnímu chování, nebo jejich účinnost není na požadované úrovni.

Proklamované názory, že trestem odnětí svobody mají být trestány jen nejzávažnější formy patologického chování, jsou sice správné, ale aplikace trestů nespojených s trestem odnětí svobody (tzv. alternativních trestů) je podmíněna mnoha individuálními podmínkami, společenskou zkušeností a kontrolními mechanismy rezortu Ministerstva spravedlnosti ČR. Ne každý delikvent je schopen se následného sociálně patologického chování vyvarovat, včetně známého fenoménu eskalace závažnosti trestné činnosti u většiny recidivistů.

To platí i pro korektivní úlohu trestu. Dosáhnout takového stupně korekce vlastního chování, které eliminuje sociálně patologické jednání v budoucnu, je složitým problémem a je podmíněno celkovou osobností člověka, jeho sociálním zázemím, schopností zastávat reálné a jeho schopnostem odpovídající role. Připočteme-li despekt společnosti a častou negativní roli sociálního okolí (určitá parta, gang apod.), pak obtížnost situace úspěšné integrace do společnosti po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody je zřejmá.

Převážná část osob, které nastupují do výkonu trestu, upadá do krize, která tuto změnu, kdy se ze svobodného člověka stává vězeň, provází. Platí to především o těch, kteří se do vězení dostávají poprvé v životě a prožívají tzv. „šok z izolace“.

(¹⁶ Paukertová, J. et.al.: Psychologie, učební texty, IV VS ČR, Stráž pod Ralskem, 2002, str. 91).

Vězení je symbolem represe. Je to instituce s vysoce centralizovaným, z části vojenským řízením, s nízkou atraktivitou pro personál, s rychlou obměnou personálu a relativně velmi uzavřená před okolními vlivy.

Umístění do vězení je drastická změna, jež může vyvolat vážnou psychickou poruchu. Uvěznění má pochopitelně větší vliv na dospívající, než na dospělé.

Po umístění do výkonu trestu je každý odsouzený zbaven veškerého osobního majetku a převlečen do ústavního oblečení. Z obzoru se mu ztratí rodina, přijde o možnost kontaktu s opačným pohlavím. Místo domácího pokoje najednou obývá místnost ubytovny, ve které je s více lidmi, jež si sám zvolit nemůže. Musí s nimi spát, jíst, vykonávat osobní hygienu. Nerozhoduje o náplni svého času. Ztratí svobodu nejen ve smyslu nuceného místa pobytu, ale i ve smyslu ztráty rozhodovat o věcech, které jsou považovány za zcela běžné. Má minimum odpovědnosti za svůj život a o všechno musí žádat. Je pod neustálým dohledem a kontrolou. Je také pod stálým tlakem vězeňské komunity. Tato má nejen svou strukturu (toxikomani, násilníci, podvodníci), ale i svou dynamiku (devianti, manipulátoři), včetně pravidel vězeňské komunity, jejich pravidel hry „druhého života“

Takzvaný "**druhý život**" je jev vlastní všem vězeňským zařízením. V podmínkách českého vězeňství je navíc umocněn organizací ubytování ve velkých skupinách. Při tomto uspořádání lze jen stěží kontrolovat bujení nočního života vězňů, kdy se vězňice po „uzavření katrů“ a odchodu personálu, který jim věnuje soustavnou péči, stává královstvím s vlastními pravidly a vlastním pojetím spravedlnosti a demokracie.

Úvodní část Hlavy první zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, který je v tomto klíčovou právní normou, říká, že trest odnětí svobody může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody. S odsouzenými se musí jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, aby se podporovaly takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní jim vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem. Musí se respektovat přirozená důstojnost lidské osobnosti, nesmí být použity kruté nebo lidskou důstojnost ponižující způsoby zacházení a trestání. Přesto je zřejmé, že i při dodržení těchto zákonných podmínek je trest odnětí svobody vážnou psychickou zátěží, a to zejména tehdy, je-li odsouzený ve výkonu trestu poprvé v životě. Negativní dopad má omezení práv, na něž byl odsouzený na svobodě zvyklý (práva a svobody na nedotknutelnost osoby a jejího soukromí, svobodu pohybu a pobytu, zachování listovního tajemství, právo svobodné volby povolání, právo sdružovat se ve spolcích, právo podnikat apod.). Vězeň si navíc musí zvykat na nové prostředí a novou sociální skupinu, ve které se

pohybuje. Dochází k adaptaci na nové prostředí a novou sociální roli, kterou vězeň zastává, zejména u osob s návykem na alkohol, návykové látky, gamblerství a podobně.

Během věznění si jedinec osvojuje určité zásady, hodnoty, chování, názorové soustavy či postoje, které jsou v dané společnosti vžité, náležité, obvyklé a správné. Mluvíme v tomto smyslu o takzvané socializaci. Těžiště socializace je jednoznačně v dětství a mládí jedince. (⁸ Helus, Zdeněk. Psychologie, 1. vydání, Fortuna, Praha 1995, str. 93). Avšak i v pozdějším věku (právě například v souvislosti s uvězněním) mohou problémy socializace nastat.

Socializace může nastávat nezáměrně a bezděčně nebo záměrně. Ve výkonu trestu se můžeme setkat s oběma druhy socializace, které mohou v jistých případech dokonce působit kontraproduktivně proti sobě. Nezáměrná socializace může probíhat pomocí napodobování nějakých imponujících vzorů, či neformálních vůdců v rámci hierarchie vězňů samotných. Naopak záměrná socializace je proces záměrně řízený okolím, například i za účasti odborníků (v prostředí vězení vychovatelů, dozorců, psychologů, duchovních a podobně). Ve výchovných zařízeních je záměrná socializace cílem i prostředkem současně. Ve výkonu trestu se palčivě objevují také problémy vzájemného působení a komunikace. Kdykoliv se zabýváme osobností–člověkem projevujícím nějaké vlastnosti–musíme brát v úvahu i mezilidské vztahy, v nichž žije. Jedním z nejhorších trestů pro vězněné osoby je takzvaná „samotka“ (oddělené samostatné umístění), která velmi intenzivně působí i na pevné a silné osobnosti, které jsou navíc ve vězení opakovaně. Při delší „samotce“ se u vězňů objevují časté změny jejich osobnosti. Jde o poruchy vnímání jako například halucinace (vjemy vznikající bez současného vnějšího podnětu a mající vliv na jednání postižených). Časté jsou úzkostné nebo depresivní nálady nebo stavy zoufalství. Může také docházet k poruchám pudů, zejména pudu sebezáchovy, jako například autoagresi, auto-mutilaci-sebepoškozování či dokonce k možným pokusům o sebevraždu.

Ve výkonu trestu je odsouzený do značné míry doslova odtrhnut od svého dosavadního života. Při sobě může mít pouze písemnosti přímo související s trestním řízením, které proti němu bylo vedeno a další písemnosti například fotografie, dopisy, právní předpisy, vlastní knihy, časopisy, noviny, hodinky, psací potřeby, elektrický holicí strojek, hrneček na nápoje a základní hygienické potřeby. Další věci může mít jen se zvláštním svolením věznice. Soukromí je do značné míry omezeno. Vězňům je částečně kontrolována jejich adresovaná i odesílaná korespondence, jsou zaznamenávány telefonáty a vedeny v evidenční kartě odsouzeného. Návštěvy odsouzených jsou organizovány v denní době, zpravidla ve dnech pracovního volna nebo pracovního klidu. Pro lehčí návrat do standardního života

jsou pro vězně organizovány programy zacházení jako vzdělávací aktivity, speciálně výchovné aktivity a zájmové aktivity. Pokud to podmínky věznice dovolují, je odsouzený také po dobu výkonu trestu zařazen do pracovního procesu.

K dosažení účelu výkonu trestu věznice stanoví pro každého odsouzeného program zacházení, který se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti. Komplexní zpráva je shrnutím výsledků psychologického, pedagogického nebo lékařského posouzení. V rámci programu zacházení se pro odsouzeného nejméně tři měsíce před propuštěním vytvářejí podmínky pro jeho samostatný způsob života. V této stanovené době je umístěn na výstupním oddělení věznice.

2.1 Vymezení pojmu výkonu trestu odnětí svobody, hlavní zásady a účel výkonu trestu

Zákon č. 169/1999 Sb., upravuje výkon trestu odnětí svobody ve věznicích a ve zvláštních odděleních vazebních věznic. Výkonem trestu se sleduje dosažení účelu trestu odnětí svobody ve smyslu trestního zákona prostředky stanovenými v zákoně.

Trest může být vykonán jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody, tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti (²⁰ zák. č. 169/1999 Sb., § 1/1,2 § 2/1).

Účelem trestního zákona je chránit zájmy společnosti, ústavní zřízení České republiky, práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob. (²² zák. 140/1961 Sb., § 1).

Účelem trestu je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti. Výkonem trestu nesmí být ponížena lidská důstojnost. (²² zák. č. 140/1961 Sb., § 23 TZ/1,2).

Problémy spojenými s výkonem trestu na psychiku jako s psychologickými aspekty klasifikace odsouzených, diagnostikou, aplikacemi metod v průběhu zacházení s pachatelem, psychologickou expertízou při podmíněném propuštění a osobností odsouzeného i příslušníků vězeňské služby se zabývá tzv. penitenciární psychologie. Zkoumá tedy především vykonávací fázi trestu, ale předmětem jejího zájmu je také řešení otázek efektivnosti trestu, nespojeného s odnětím svobody. Naproti tomu oblast, týkající se výkonu vazby, spadá spíše do rozhodovacího procesu a jako taková je středem zájmu forenzní

psychologie. Nicméně spolupráce obou těchto oblastí psychologie je při výkonu vazby a zkoumání psychiky obviněného žádoucí.

Z hlediska veřejného mínění je dnes nejvíce v povědomí lidí trest odnětí svobody – vězení. To poukazuje i na to, že všem ostatním trestům se říká alternativní, tedy všechny jiné tresty lišící se od jakési normy, za kterou je vězení v povědomí lidí považováno. Moderní právní myšlení však ukazuje, jak důležité je udělování právě oněch alternativních trestů hlavně z důvodu přijatelnějšího působení na psychiku, nápravu a výchovu. Přesto trest odnětí svobody má své opodstatnění a v mnoha případech prostě ani jiný trest udělit nelze. Tento trest má svá významná specifika. Chovanci se socializují do vězeňské komunity a přizpůsobují se normám běžným ve vězení. Nutno podotknout, že zmíněné vězeňské normy jsou diktovány z „podzemí“ a nemají co do činění s oficiálními vězeňskými normami. Právě naopak. Mnohdy jsou dokonce přímo antagonistické (jdoucí proti oficiálním normám) a tento jev může vést až ke vzpourám vězňů. Vězeňská komunita jako celek je však spíše pod drobnohledem sociologie, z hlediska psychologického nás bude zajímat vězeň jako jedinec.

Nejpalčivějším problémem, který potrestaného tíží, je ztráta kontaktu s rodinou, přáteli a „běžnou“ společností vůbec. Stresové a frustrační faktory se dotýkají hlavně obavy o ztrátu přízně svých blízkých nebo obavy o vytěsnění ze společnosti. Mezi další rizika patří ztráta sebekontroly, svobody, omezeno je sebezodhodování, volba a dosavadní způsob života je zcela přetřán. To vede k pocitům úzkosti, depresivním náladám nebo k depresím. Je však potřeba si uvědomit, že ve vězení je jejich překonávání specificky obtížnější než na svobodě, právě z důvodu omezení možností „normálního života“ vězněných osob. To má za následek jejich dlouhodobé deprivace. Vězení způsobuje taky nedostatek stimulace, jež pak vede k poruchám myšlení a vůle. Problémy se objevují se ztrátou pozitivních vzorů nebo odloučením od nich. Palčivým problémem je mnohdy i nedostatek komunikace.

Uvězněním dochází k narušení obvyklé životní situace, člověk je z ní doslova vytržen a současně je nucen si zvykat na něco zásadně jiného. Pro názornost je možno uvést srovnání člověka v situaci mimo věznici a po uvěznění:

Člověk na svobodě

- je převážně hlavním aktérem své činnosti
- je relativně nezávislý, víceméně si dělá, co chce, co on sám uzná za vhodné
- sám si udržuje svůj rytmus a řadí do něho určitou pravidelnost
- má přiměřenou a posilovanou sebedůvěru, protože dělá to, co chce, a zpravidla to umí, což mu přináší výsledky a uspokojení
- pobývá ve známém a přívětivém prostředí, má možnost výběru prostředí a možnost úniku z nepřívětivého prostředí
- má široký rozsah zájmů o práci, společenské dění, koníčky a zábavu
- zpravidla rozumí svému psychickému stavu a ovládá jej
- v jeho citovém stavu zpravidla převládají kladné emocionální zážitky a prožitky, kde spolu koexistuje minulost, přítomnost, budoucnost (perspektiva)

Vězeň

- je objektem zacházení zvenku, je na něho vykonáván režimový a další nátlak
- je závislejší, spíše dělá, co je mu umožněno, dovoleno nebo přikázáno
- životní rytmus mu určují jiní (personál nebo spoluvězni) a jde o rytmus pro něho nezvyklý
- sebedůvěra je snižována, člověk nic nedělá, nebo dělá to, co nechce, neumí, či se mu to protiví, co ho neuspokojuje
- výrazná, i když relativní sociální izolace a styk s neznámými lidmi nebo styk s lidmi, jimž se nedá vyhnout a o které nestojí
- pobyt v nepřívětivém a často neznámém prostředí, minimální možnost výběru jiného prostředí
- okruh zájmů se zužuje na uspokojení nejzákladnějších potřeb, často jde jen o náhradní uspokojování
- v začínající krizi z uvěznění nerozumí svému psychickému stavu, ztrácí nad ním vládu a kontrolu
- v jeho citovém stavu začíná dominovat soubor negativních emocionálních zážitků
- komplexnost časoprostorové dimenze se bortí, intenzivně žije jen přítomností, budoucnost je velmi nejistá a vzdálená, s obavami očekávaná, minulost „je ztracena“

Provedené srovnání ukazuje, že jádrem krize z uvěznění je vlastně deformovaný, odchylný, změněný, nezřídka i náhradní způsob uspokojování potřeb, a to ať už primárních (biologických), tak i sekundárních (psychologických či sociálních). Je tedy možné říci, že základem krize z uvěznění je též deprivativní situace. Krize z uvěznění je postupně zvládána pomocí osobních adaptačních mechanismů. Převládají formy pasivní adaptace před formami adaptace aktivní a tvořivé (schopnost přizpůsobit se).

Psychologické aspekty výkonu trestu

Výkon trestu odnětí svobody chápeme rovněž jako výraznou zátěžovou situaci, která závisí mimo jiné na tom je-li pokračováním výkonu vazby, či přímým nástupem do výkonu trestu odnětí svobody. O jakou míru zátěže se jedná a do jaké míry se bude odsouzený adaptovat na vězeňské podmínky, závisí na:

1. Osobnosti odsouzeného a na jeho připravenosti ke zvládnání náročných životních situací, na jeho adaptačních schopnostech, na jeho schopnostech a ochotě k poznání své osobnosti a ke změně chování a úpravě či změně dosavadního životního stylu.
2. Podmínkách výkonu trestu, na typu vězeňského ústavu, na sociálním klimatu oddělení, na němž se nachází.
3. Na novosti požadavků a podmínek, je-li tato situace pro něj nová, neznámá, nastupuje-li přímo do výkonu trestu.

(¹ Černíková V., Makariusová V., Úvod do penologie. Sociálně-právní institut. Praha 1997).

Pobyt ve výkonu trestu odnětí svobody pro ty odsouzené, kteří plynule přecházejí z výkonu vazby, je prodlužovanou zátěžovou situací, v níž mohou pociťovat určitou úlevu zejména ti, kteří vykonávali pevnou vazbu, dále ti, kteří dostali navíc příležitost pracovat. Jinak budou situaci prožívat ti, kteří nastupují do výkonu trestu přímo. Ti projdou počátečním šokem ze ztráty svobody. Lze u nich očekávat i některé z reakcí popsaných v situaci vazební. Zejména dostanou-li se do věznice s nedostatkem pracovních příležitostí pro odsouzené. Adaptace na zátěžové podmínky výkonu trestu bude silně poznamenána působením „druhého života odsouzených“ tj. neformální asociální vězeňskou strukturou, jíž se daří nejlépe v těch věznicích, kde není dostatek pracovních příležitostí pro odsouzené.

2.2 Osobnost odsouzeného

Přijetím na nástupní oddělení věznice je fakticky danému subjektu připsána role odsouzeného s právy a povinnostmi vymezenými zákonem o výkonu trestu a příslušným řádem. Je podroben vstupním vyšetřením a je stanovena penitenciární diagnóza.

Penitenciární diagnóza je základem klasifikace odsouzených, na niž by mělo navazovat diferencované zacházení. U nás dosud nebyl formulován jednotný systém klasifikace odsouzených, ani diferencovaného zacházení s nimi. Jiná je situace v zahraničí, kde existuje celá řada klasifikačních systémů opírajících se o osobnost a její poruchy, které jsou považovány za významné z hlediska zaměření procesu korektivní socializace. Při jejich vytváření převládal typologický přístup (¹³ Netík J., Netíková D., Hájek S., Psychologie v právu-C.H.Beck. Praha 1997).

Jednou z nejlépe propracovaných typologií odsouzených je klasifikační schéma Jesnessovo (1965). Zahrnuje tyto typy:

- socializovaný, přizpůsobivý,
- nezralý, pasivní,
- neurotický, úzkostný,
- nezralý, agresivní,
- kulturou podmíněný,
- vůdce,
- neuroticky se odreagovávající,
- neurotický, depresivní.

Jesness (1965) jako jeden z mála autorů nezůstal u návrhu typologie, vypracoval speciální instrument (Jesness Personality Inventory), s jehož pomocí lze konkrétní odsouzené přiřadit k jednotlivým typům a podle toho je pak zařadit do odpovídajících programů korektivní socializace, vypracovaných pro každý jednotlivý typ. Některé z typů velmi pravděpodobně neodráží skutečné vnitřní (osobnostní) příčiny kriminálního chování, bez ohledu na obsahovou správnost Jesnessovy typologie, bez ohledu na přiměřenost jednotlivých programů vzhledem k typům, lze považovat Jesnessův přístup za vzorový. Může sloužit jako model moderního přístupu k zacházení s odsouzenými.

Diferenciačním kritériem typologie je orientace normativního systému osobnosti. Určitým problémem je odpovídající diagnostika–způsob přiřazování odsouzených ke zmíněným typům. Uvedené typologie lze považovat za reprezentanty prakticky dobře využitelných přístupů.

Jejich opakem jsou některé typologie osobnosti, jejichž diferenciační kritérium je odvozeno z disciplín, které nemají vztah k penologii, např. z ideologické oblasti.

Příkladem může být tautologický přístup Sacharovův (1973), jež rozlišil čtyři typy:

- pachatelé s pohrdavým vztahem k člověku a k jeho významným hodnotám (trestné činy násilné),
- pachatelé se soukromovlastnickými tendencemi, chamtiví (majetková trestná činnost),
- pachatelé s individualistickým anarchistickým vztahem ke společenským povinnostem (nedbalostní trestné činy),
- pachatelé s nedbalým vztahem k sociálním normám a vlastním povinnostem (nedbalostní trestné činy).

Závěrem lze konstatovat, že trest odnětí svobody v každém případě mění chování a tím částečně i osobnost jedince, vůči němuž je uplatněn. Směr této změny (zda od společnosti nebo k ní) závisí především na způsobu výkonu trestu.

Prostá izolace, byť doplněná společensko-prospěšnou prací, znamená obvykle změnu „od společnosti“, u jedinců hruběji narušených pak změnu k horšímu „proti společnosti“.

2.3 Zacházení s obviněnými a odsouzenými

Ukazuje se, že klasický model převýchovy, zpravidla zcela jednoznačně stanovený direktivním vedením, stálou vnější kontrolou, stanoveným systémem odměn a trestů, je nedostatečný a neefektivní. Jedinci vůči němu zůstávají imunní, prezentované normy neintermitují, a pokud se přizpůsobují, tak pouze vnějškově a účelově. Jejich adaptace trvá pouze po dobu bezprostředního dozoru. I když z pohledu administrativy trestního systému a z hlediska skutečnosti, že „institucionalizovaní“ delikventi mají tendenci způsobovat vedení méně problémů nežli „neinstitucionalizovaní“, podkopávají tyto účinky ve skuteč-

nosti základní záměry institutu trestu odnětí svobody i reintegraci delikventů zpět do společnosti a jejich schopnost vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem.

Záměrné a smysluplné zacházení s pachateli trestných činů má podporovat takové postoje a dovednosti, které odsouzenému pomohou k návratu do společnosti. K tomu je určen program zacházení, který obsahuje konkrétně formulovaný cíl působení na odsouzeného, metody zacházení s odsouzeným směřující k dosažení cíle, způsob a četnost hodnocení. Programy zacházení s pachateli by neměly být aplikovány jako eufemický prostředek kontroly, ani jako prostředek zastrašování. Proto by se v každém případě mělo jednat o volitelnou záležitost.

Cíle programů zacházení, které se soustředí na osobnost jedinců, je nejlépe dosaženo v případě zaměření na specifické problémy (např. to může být i nedostatečné vzdělání), které kulminovaly v době spáchání trestného činu, nebo na problémy, které jsou důsledkem zkušeností získaných během pobytu ve vězeňském zařízení. Programy zacházení s pachateli tak mají dvojí funkci:

- za prvé nabízejí odsouzenému možnost jakéhosi testu, zda je schopen podstoupit konfrontaci se svými předchozími či současnými problémy (je-li ztotožněna síla vůle, charakteru a sociálního prostředí)

- za druhé dávají vězeňskému personálu větší prostor pro porozumění vzorovým prvkům chování odsouzených (motivace, změna postoje, ale i dilema mezi snahou personálu VS ČR a tlaku vězeňské komunity, což je pro řadu odsouzených nejtěžší zátěž a boj motivů)

Programy zacházení s pachateli mohou být účinné pouze v případě, že tito odsouzení jsou určitým způsobem motivováni a jsou ochotni tyto programy přijímat. Tak jako citové ochabnutí vězňů může mít svůj vrchol na počátku trestu, může nastat i období, kdy existují nejvhodnější podmínky a odsouzení jsou schopni programy akceptovat. Nejedná se samozřejmě o nějaké pravidlo platící v každém případě, existence této možnosti však zdůrazňuje potřebu okamžité dostupnosti programu. Zacházení s pachateli nelze příliš zobecňovat, neboť odsouzení mají své specifické potřeby závislé od jejich věku, délky již vykonaného trestu, intenzity kontaktů s vnějším světem a výjimečnosti vlastní osobnosti. Může tedy existovat jednotný přístup k problémům existujícím v rámci skupiny odsouzených, samotné programy zacházení s nimi by však měly být „šity“ na míru.

Záměrný a cílevědomý proces ve výkonu trestu je nejčastěji pojímán jako disciplína penitenciární pedagogiky, tj. speciální pedagogické disciplíny, zabývající se zvláštnostmi výchovného působení, vztahující se na všechny kategorie odsouzených ve výkonu trestu a rovněž na mladistvé ve výkonu vazby.

3. Podmínky odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody

Společnost před rokem 1989 měla tendenci k militantním postojům k narušitelům práva, které se odrazilo v represivní povaze trestní politiky i vězeňství.

Je nutno objektivně přiznat, že podmínky zejména ve vězení byly před r. 1989 určitě mnohem tíživější než v době současné. Při dnešním hodnocení situace je možné říci, že se vlastně jednalo o určitý druh psychického tlaku a agrese státního zřízení, kdy byla občanská práva vězňených osob potlačována vnitřními předpisy.

Velikost ložnic nebyla přizpůsobována počtu umístěných odsouzených. V ložnicích bylo uzpůsobeno spaní na patrových postelích, k užívání byl stanovený počet kovových stoliček, osobních skříňek a podle počtu byly přidělovány i stoly. Jiné vybavení ložnice neměla.

Odsouzeným bylo v denní době zakázáno se jakkoliv dotýkat nebo se opírat o ustlaná lůžka. Při opakovaném porušení tohoto nařízení byli odsouzení řešeni tzv. pořádkovým opatřením (*důtka, zákaz nákupu potravin a věcí osobní potřeby, samovazba*). Tímto opatřením bylo omezeno například:

- koupání odsouzených, které se provádělo jednou za čtrnáct dnů
- dopisy rodinným příslušníkům se směly psát a přijímat jednou za čtrnáct dnů
- návštěvy odsouzených byly omezeny na dobu jedné hodiny a soustavného dozoru příslušníka
- omezená cenzurovaná korespondence a další

V oblasti zacházení s odsouzenými přetrvával dlouhou dobu akcent na trestání, v němž byla korektivní socializace redukována na jednotné - tudíž formální - politické vzdělávání odsouzených a za hlavní mechanismus výchovného působení byla považována výrobní činnost. Tomu odpovídal i systém hodnocení odsouzených.

V 80. letech byl pod záminkou neefektivních výzkumných pracovišť zrušen Výzkumný ústav penologický. Tím byly značně zbržděny pozitivní změny, které byly nastar-

továny v 70. letech. Uplatňování pedagogicko-psychologických zásad komunikace s vězni bylo vystřídáno požadavky na vydávání rozkazů a vynucování jejich plnění.

(⁹ Jůzl, M., Olejníček, A.,: Penologie a penitenciární pedagogika, Institut mezioborových studií Brno, 2004, str. 65,66).

Do podmínek zacházení s vězni se promítá tvrdá politizace a policejní přístup k nim. Preferuje se ekonomické využívání odsouzených při jejich zařazování do práce. Uplatňují se vojenské metody řízení a byrokracie celého vězeňského systému.

Listopad 1989 otevřel cestu k zásadním změnám společenského uspořádání. Zhroucením totalitního systému skončilo mnohaleté porušování základních lidských práv a svobod. Po uskutečnění mocenských přesunů mohl započít proces změn. Tyto znamenaly naplnění zásad demokratického právního státu, založeného na úctě k lidským právům a na základě občanské společnosti. Dochází k postupné přeměně celého právního řádu.

Negativním jevem v polistopadovém vývoji je nepochybně nárůst kriminality. Je možné konstatovat, že kriminalita v současné době patří mezi nejzávažnější celospolečenské problémy. Nejenže v uplynulých letech po takzvané „sametové revoluci“ značně vzrostla, ale nabývá i nových forem. Velmi vysoká je zejména majetková a hospodářská kriminalita a kriminalita násilných trestných činů.

(¹⁹ Vacek, E.: Stručný nástin vývoje vězeňství od roku 1989 do roku 1995).

V období před rokem 1989 za takzvané „totality“ byli odsouzení umisťováni do tří typů nápravných zařízení. Různými institucemi soudů byli odesíláni do I., II. či III. nápravně výchovné skupiny (NVS). I zde probíhala podobná činnost nástupu výkonu trestu a byla prováděna i práce různých specialistů například psychologa a pedagoga. V celkovém shrnutí však působnost těchto lidí spočívala v ubytování a využití na různé druhy a typy práce. Typy věznic té doby nebyly tak přísně usměrňovány zákonem, takže v jednom typu NVS-nápravně výchovné skupiny se mohli objevit odsouzení za těžké delikty, ale i za mírnější nedbalostní trestnou činnost.

Ukázalo se, že klasický model převýchovy, zpravidla zcela jednoznačně stanovený direktivním vedením, stálou vnější kontrolou, stanoveným systémem odměn a trestů, byl nedostatečný a neefektivní, jedinci vůči němu zůstávali imunní. Presentované normy neinternizují a pokud přizpůsobují, tak pouze navenek a účelově. Jejich adaptace trvala pouze po dobu bezprostředního dozoru. I když z pohledu administrativy trestního systému a z hlediska skutečnosti, že „institucionalizovaní“ delikventi měli tendenci způsobovat vedení méně problémů nežli „neinstitucionalizovaní“, tyto účinky podkopávaly ve skuteč-

nosti základní záměry institutu trestu odnětí svobody i reintegraci delikventů zpět do společnosti a jejich schopnost vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem.

3.1 Možnosti sebeuplatnění ve výkonu trestu odnětí svobody a zacházení s obviněnými a odsouzenými

Běžně používaným nápravným opatřením po spáchání závažnějšího trestného činu člověkem je výkon trestu odnětí svobody. Je to jeden z prostředků, který má sloužit k převýchově, resocializaci. Jedná se však o složitý proces.

Vysoké procento recidivy mezi těmi, kteří si trest odpykali, to potvrzuje. Náprava mladého dospělého je zvláště těžká. Ve věku, kdy je osobnost již z velké části zformována, je změna vlastností obtížná a často se přes všechnu snahu nedaří, nebo se podaří dosáhnout jen zdánlivé vnější nápravy bez skutečně vnitřní změny. Je dost případů, kdy ve věznici nedochází ke zlepšení, ale naopak ke zhoršení. Těžcí delikventi, recidivisté, ruší nápravnou funkci, nabořávají dosažené výsledky. Jejich vliv na jednodušší formy delikvence je přímo zhoubný a za současných podmínek ve výkonu trestu odnětí svobody se mu nedá účinně zabránit.

Zvláštnosti psychiky mladých dospělých se nejčastěji projevují v určitém komplexu psychických stavů běžných pro výkon trestu odnětí svobody. Často sílí trdomyslnost (zvláště u prvovězňených), a to tam, kde je následkem nedůvěry ve své síly, v možnost dalšího budoucího normálního života. Takový odsouzený nenarušuje režim a plní všechny požadavky vychovatelů, ale depresivita nepomáhá formování plnohodnotné osobnosti, a proto musí být odstraněna.

Odsouzený by měl mít aktivní vztah k práci a výchovnému procesu. Tento si z části sám zvolil a modeluje algoritmus jeho pracovního dne na svobodě. Neměl by čas utápět fantazijními produkcemi o páčání další trestné činnosti s vyšším finančním efektem. Mnoho konfliktů i problémů s prvovězňenými vzniká v době jejich adaptace na nový život. V tuto dobu odsouzený zvláště silně pociťuje omezení potřeb, změnu navyklého způsobu života. Část osob na to reaguje dráždivostí, část stavem apatie. V tuto dobu je charakteristický nedostatek životních perspektiv u odsouzených a následkem toho je pak jeho chování nápadně sníženým životním elánem, nedostatkem zdrženlivosti v běžných situacích. Odsouzený se stává agresivní, impulsivní, lehce podléhá vlivům momentální situace.

Cílem výkonu trestu odnětí svobody je mimo jiné narušit antisociální potřeby, upev-

nit přerušeni sociálně záporných vztahů, pozměnit nahromaděné negativní sociální zkušenosti a zvyky. Proces resocializace by měl odsouzeného připravit na podmínky jeho budoucího života ve společnosti.

U mladých dospělých by se proces resocializace měl skládat z intenzivního výchovného působení s pevným vedením a působením, při důsledném přihlížení k individuálním zvláštnostem jedince, založeném na pečlivém komplexním vyšetření každého delikventa. Mladí dospělí odsouzení jsou považováni za nejvhodnější kategorii pro penitenciární působení. Jejich duševní struktura není ještě upevněna, ani kriminální sklony nejsou v jejich osobnosti zatím hluboce zakořeněny. Jsou proto schopni, spíše než věkově starší odsouzení, přijímat sociálně kladné podněty a modely významné pro jejich resocializaci. Dále tím, že obvykle bez zábran projevují otevřeně své názory a postoje, umožňují lepší poznání jejich osobnosti pro účely výchovného působení. (¹⁸ Ševčuková A., Některé charakteristiky osobnosti mladých dospělých. Praha, Bulletin SNV 1979, s. 35).

Proces zacházení s obviněnými a odsouzenými ve vězeňské praxi chápeme jako korektivní nebo druhotnou socializaci jedinců u nichž proces socializace v dřívějších vývojových etapách neproběhl úspěšně buď proto, že se v něm vyskytly různé jednotlivé nedostatky a nepříznivé podmínky, nebo proto, že byli „socializováni“ v antisociálním smyslu. (¹ Černíková V., Makariusová V., Úvod do penologie. Sociálně - právní institut. Praha 1997).

Realizace procesu resocializace je ve vězeňském systému prováděna:

a) obecnými metodami zacházení s vězni tj. metodami stanovenými zákonem, předpisy, rozkazy a podobnými normami vztahujícími se na stejné zacházení se všemi odsouzenými a zajišťující pořádek a kázeň, hygienu, práva a povinnosti vězňů. Umožňují fungování věznic, ale nelze jimi dosáhnout trvalé změny chování na sociálně žádoucí.

b) speciálními metodami zacházení s vězni tj. metodami pedagogickými, sociálními, psychologickými, zaměřenými na individuální i skupinové formy práce s odsouzenými. Kladou si za cíl působit na změnu chování žádoucí vzhledem k individuálním problémům vězně.

V realizaci procesu zacházení s obviněnými a odsouzenými se považuje za nutné používat při zacházení s odsouzenými takových obecných a speciálních metod (přízřů-

sobených pro určité jejich kategorie), které vedou k interiorizaci (zvnitřňování) sociálních norem a k naučení se společensky přijatelným formám chování a vyvarovat se naopak takových způsobů zacházení s odsouzenými, které by mohly zpevňovat či dokonce zesilovat jejich kriminální sklony a prohlubovat propast mezi nimi a společností. Proces zacházení s obviněnými a s odsouzenými musí být volen vhodně vzhledem k individualitě vězně.

Proces zacházení s obviněnými a odsouzenými by měl směřovat ke třem hlavním cílům, kterými jsou:

1. Kultivace návyků dalším vzděláváním – zahrnuje vlastní profesní přípravu, výcvik a zdokonalování v dovednostech uplatnitelných v běžných společenských podmínkách. Do této oblasti patří i rozvoj zájmů, zálib pro kvalitní využívání volného času. Kultivace návyků by měla sloužit k zamezení psychického zhoršení či stagnace a měla by vést ke zlepšení či změně životního stylu po propuštění.

2. Osvojování si vhodných sociálních dovedností pro readaptaci na život mimo vězení a na udržení sociálních vazeb, formou modelového sociálního učení čili sociálně psychologického výcviku v rámci skupinové práce s vězni.

3. Specifická pomoc a odborné poradenství zaměřené na řešení osobních problémů.
(⁷ Hájek S., Profilace vězeňských zařízení v ČR, Kriminalistika č. 1, 1993).

3.2 Dílčí závěr

Využití všech možností nápravy před samotným výkonem trestu odnětí svobody je spolupráce s probační a mediační službou a využití případného alternativního trestu.

I přes všechnu snahu se velmi často nedaří nebo se podaří dosáhnout jen zdánlivě vnější nápravy bez skutečně vnitřní změny. Je nutné si uvědomit, že je stále dost případů, kdy ve věznici nedochází k očekávanému zlepšení, ale naopak ke zhoršení. Je nabourávána a rušena nápravná funkce a vlivu více narušených delikventů se dá jen těžko účinně bránit. Mnoho konfliktů a problémů s prvovězňenými vzniká v době jejich adaptace na nový život, kdy odsouzený zvláště silně pociťuje omezení potřeb a změnu navykklého života. Někteří reagují podrážděně a část stavem apatie. Odsouzený se stává agresivní, impulzivní a lehce podléhá vlivům momentální situace. Cílem výkonu trestu odnětí svobody je mimo jiné narušit antisociální potřeby, upevnit přerušení sociálně záporných vztahů, proměnit nahromaděné negativní sociální zkušenosti a zvyky.

4. Projevy násilí a agrese „druhý život odsouzených“

Ačkoli VS ČR činí opatření na ochranu potenciálních objektů násilí, sleduje případné agresory, jakož i zachovává oddělení kontroly a stížností, při kolektivním ubytování vězňů je proti výše zmíněným projevům tzv. „druhého života vězňů“ v podstatě bezmocná. Odstranění nejzávažnějších konfliktů mezi vězni spočívá v přechodu z kolektivního ubytování na celový systém. Ideálním řešením by bylo ubytování vězňů v samostatných celách, které by zaručilo dodržování vnitřního řádu v době, kdy není přítomen personál, a to hlavně v nočních hodinách. Vzhledem k tomu, že toto řešení předpokládá velmi značné náklady na přestavbu stávajících prostor věznice, v této problematice se v nejbližších letech nepředpokládá s výrazným zlepšením.

V posledních letech se ve věznici vedle romské komunity (Romové tvoří ve věznici nejsilnější skupinu odsouzených) začíná tvořit také skupina cizinců, zejména ze zemí bývalého Sovětského svazu. Ve věznici pak dochází k dalšímu narušení relativně zaběhnuté rovnováhy mezi zájmy vězňů a vězeňské služby. Cizinci vykazují mnohdy nepřizpůsobivost a neochotu spolupracovat.

Jde například o potíže s účelově „*prouklíženými*“ vězni z jiných skupin „těžších“ věznic, o šikanu mezi vězni, kteří jsou věkem blízcí mladistvým, vynucování úsluh na slabších skupinách odsouzených. Obvykle se ve vězeňském životě důmyslným systémem zastrahování, mystifikace, uplácením spoluvězňů, snahou o manipulaci s vězeňskou službou (např. přinucováním spoluvězňů ke křivým výpovědím) prosadí několik jednotlivců, kteří skrytě ovládají život ve věznici. Obchoduje se s lukrativními surovinami, návykovými látkami a podobně. Mohou se projevit dokonce i obchody s lidmi (spoluvězni), za účelem sexuálních služeb a různých úsluh.

Takzvaný "*druhý život*" je jev vlastní všem vězeňským zařízením. V podmínkách českého vězeňství je navíc umocněn organizací ubytování ve velkých skupinách. Při tomto uspořádání lze jen stěží kontrolovat bujení nočního života vězňů, kdy se věznice po „uzavření katrů“ a odchodu personálu, který jim věnuje soustavnou péči stává královstvím s vlastními pravidly a vlastním pojetím spravedlnosti. To u slabších vězňů vytváří značnou zátěž.

„*Druhý život odsouzených*“ představuje zvláštní neformální strukturu vztahů a pozic ve skupinové hierarchii odsouzených s přesně vymezenými rolami, podle nichž jsou přiřazena odpovídající práva a povinnosti a sociálně patologické formy chování. Kritéria

výběru odpovídají hodnotové orientaci členů: fyzická síla, brutalita, bezohlednost, odolnost vůči působení okolí, nepoddajnost.

Druhý život odsouzených je strukturován do následujících pozic či rolí:

„**Král**“ je neformální vůdce, charakteristickými znaky jeho chování jsou nadřazenost až kruté ovládní okolí, vyžaduje úsluhy, je reprezentantem kriminální subkultury, bere ostatním odsouzeným jejich majetek, obvykle nejvíce narušený jedinec.

„**Kmet**“ je děle „sloužící“ jedinec, je v ústavu již delší dobu, obvykle bývá poradcem krále, je vůči němu loajální, má podobná, ale menší práva.

„**Neandrtálec**“ je v roli outsidera, často snížený intelekt až do pásma defektu, oddaně slouží králi.

„**Řadový člen skupiny**“ má vymezená práva a především řadu povinností.

„**Protivník skupiny**“ nemusí se vždy vyskytovat, relativně málo narušený jedinec, má nedostatek adaptace pro takové prostředí

(¹ Černíková V., Makariusová V., Úvod do penologie. Sociálně-právní institut. Praha 1997).

I personál věznice může být překážkou v resocializaci odsouzených. Realizace programů zacházení žádá vybraný, profesionálně zdatný personál s rozvinutými sociálními dovednostmi v jednání s narušenými jedinci. Odborníky, kteří jsou schopni realizovat nikoli manipulativní, nýbrž komunikativní výchovu, která by navozovala u odsouzených motivaci ke změně jejich chování a jednání. Podstatný však není jenom výběr jednotlivých členů personálu, ale i mezilidské vztahy jeho jednotlivých členů k sobě navzájem.

Právě konfliktů a napětí ve vzájemných vztazích členů personálu nejčastěji užívají odsouzení organizovaní ve „druhém životě“ k praktickému potvrzení idejí jejich kodexu.

Nemálo členů vězeňského personálu na svoji naivitu a neznalost doplatilo a dalo se vmanipulovat do situací, v nichž prohráli své místo, svou pozici, v níž se dostali do rozporu se zákonem. Proto bez znalostí, bez sociálních dovedností, bez dobrých mezilidských vztahů, bez profesionálního stylu vedení a řízení, který by byl orientován na harmonizaci mezilidských vztahů na pracovišti, nelze zavést efektivní výchovnou práci.

V zátěžových podmínkách výkonu trestu mají členové personálu tendenci působit proti sobě než spolu navzájem, proto se klade důraz na styl vedení a řízení, který tuto tendenci podstatnou měrou ovlivní a nikoli prohloubí.

Personál, který jedná s vězni neosobně, přísně až bezohledně ve vztahu k jejich problémům, volí převážně trestající přístup k odsouzeným, jedná s nimi jako se škodlivými vyvrheli společnosti a dává jim najevo averzi vůči nim, nemůže nikdy dosáhnout potřebného výchovného efektu. Toto zesiluje antisociální postoje vězňů, posiluje nenávist, zahořklost a napomáhá rozvoji „*druhého života*“ odsouzených.

Z uvedeného vyplývá, že efektivnost procesu resocializace závisí především na připravenosti personálu k jeho realizaci. Citlivě přistupovat a nenechat se manipulovat druhou stranou k případným ústupkům a podobně (odsouzení velice rádi používají výrazy jako demokracie, vcítění se a lidskost).

Ještě v dnešní době se objevuje skupina vězňů, která má zkušenost s násilím a psychickým týráním mezi vězni.

Těmto projevům násilného chování vězněných osob je ze strany personálu věnována náležitá pozornost, která je upravena příslušným nařízením Generálního ředitele Vězeňské služby ČR. Toto nařízení hovoří o věnování pozornosti jak případným objektům možného násilí, tak i pachatelům násilí. (¹¹ NGR č. 41/2002 o předcházení násilí mezi vězni).

4.1 Teorie agrese

Teorie agrese se snaží objasnit především zdroje agresivního jednání. Hledá odpověď na otázku proč a za jakých okolností se člověk chová agresivně. S využitím dalších psychologických pojmů, poznatků a teorií vysvětluje vznik a průběh agresivního chování. Z jejich formulací vyplývá zpravidla návod pro předcházení či tlumení agresivního chování jedinců či skupin.

Samozřejmě existuje více teoretických koncepcí, které se liší východisky a hledisky, jež ve svých teoriích zdůrazňují. Z množství agresivních projevů akcentují povětšinou vybrané dílčí momenty a dospívají tak k závěrům s omezenou platností. Žádná z nich nenabízí univerzální výklad pro celou oblast agrese. Spíše se navzájem doplňují a ve svém souhrnu poskytují přehlednou odpověď na základní otázku teorie - odkud se agrese bere, zda a čím může být ovlivňována.

Popsal bych tři základní koncepce agrese.

- a) *psychoanalytická teorie agrese*
- b) *frustrační teorie agrese*
- c) *lernteoretická koncepce agrese*

4.1.1. Psychoanalytická teorie agrese

Psychoanalýza původně vznikla studiem abnormních, psychopatologických jevů (hysterie a dalších druhů neuróz). Tato teorie je patrná i na výkladu agrese.

Agresivita je chápána jako pudová instinktivní složka osobnosti. Jako taková je člověku přirozeně dána, patří k jeho vnitřní vrozené výbavě. Freud předpokládal dvě základní pudové tendence. Vedle libida (pudu slasti) ovládá podvědomí člověka ještě destrukční pud (destrudo, thanatos) neboli pud agrese. Pudové tendence dynamizují chování a prožívání a potenciálně zakládají na konflikty, např. jestliže se fixují na nevhodné, nepřijatelné či jinak nedostupné objekty.

Psychoanalytická teorie prošla během vývoje různými modifikacemi, které se vztahují zejména k pojetí pudových složek a jejich významu v psychice člověka. To podstatné zůstává. Agresivní jednání je vysvětlováno korespondujícím motivem agrese, neboť pud je vnitřní pohnutkou jednání. Agresivní člověk má vystupňovaný pud agrese, a proto jedná agresivně ve většině situací. U takového jedince lze s velkou pravděpodobností

předpokládat pokračující agresivní chování, neboť agrese u něj navozuje uspokojení a redukci napětí. Situační faktory sehrávají podružnou roli. Jedinec vlastně citlivě vyhledává situace, kde se nabízí možnost ventilace agresivity, protože pud obdobně jako potřeba tlačí na své uspokojení.

Je zřejmé, že psychoanalýza rozpracovává pojem agresivity. Agresivita zde přestává být obecně chápanou dispozicí a stává se pudem. Posun od obecné dispozice ke konkrétnímu pudu je podstatný, protože s sebou přináší značné rozdíly pro řešení mnoha praktických otázek, například ovlivnitelnost agrese.

(⁴ Čírtková, L.: Policejní psychologie. Portál, Praha, 2000, ISBN 80-7178-4785-3. str. 159).

I přes kritiku zůstává psychoanalýza přínosem. Je využitelná jako přístup umožňující pochopit a rekonstruovat motivaci některých kriminálních činů s výraznou a nápadnou scénou deliktu. Některá psychoanalytická schémata jsou proto využívána při psychologickém profilování, o kterém pojednává soudní psychologie. Psychoanalytické prvky se mohou uplatnit zejména v případech, kdy proběhlá agrese je na první pohled málo psychologicky srozumitelná, je nezřetelný účel agrese a na místě činu je patrný zvláštní psychologický rukopis pachatele.

4.1.2. Frustrační teorie agrese

Frustrační teorie nepředpokládá samotný motiv (pud) agrese. Pokud jde o vnitřní pohnutky, může být agrese motivována jakoukoli potřebou (fyziologickou, sociální), jestliže je tato potřeba frustrována. Klíčový bod ve výkladu agrese představuje frustrace. Označuje situaci, kdy uspokojení určitého motivu (potřeby) stojí v cestě různé překážky, které oddalují či znemožňují dosažení cíle. Není přitom rozhodující, zda jde o překážky vnější (např. nedostatek prostředků, nedostupnost cíle) nebo vnitřní, které pramení z jedince samého (např. nedostatečné schopnosti nebo dovednosti, současně působící protichůdné motivy).

V souvislosti s frustrací se v psychologii objevuje i pojem deprivace, který v podstatě reflektuje specifickou frustrační situaci s vnějším zdrojem frustrace. Deprivací se rozumí takové frustrující situace, kdy se nedostává podnětů či předmětů nutných pro uspokojení potřeby. Pokud například žije jedinec ve stimulačně chudém, monotónním prostředí, tak duševně strádá, protože nemůže uspokojit přirozenou potřebu po podnětech a po související aktivitě.

Frustraci lze charakterizovat jako situaci a současně její psychické prožívání, kdy je v důsledku různých příčin zablokováno uspokojování potřeb jedince. Pokud jedinec přiměřeným způsobem usiluje o nasycení aktualizovaných potřeb, hovoříme o jednání s obvyklým, normálním průběhem motivace.

Frustrační teorie je amerického původu. V roce 1939 ji se svými spolupracovníky formuloval J. Dollard, působící na Yaleově univerzitě. Proto bývá někdy označována také jako yalská hypotéza. Podle ní je agrese vždy důsledkem nějaké frustrace. Je-li člověk frustrován, jedná agresivně a naopak, jedná-li jedinec agresivně, lze téměř s jistotou předpokládat, že byl frustrován. Agrese je přirozenou, zákonitou reakcí na frustraci. Je-li nemožné anebo na základě získané zkušenosti nebezpečné zaměřit agresi přímo proti činiteli vnímanému jako příčinu frustrace, dochází k přepnutí agrese na vhodný, dostupný náhradní terč (v krajním případě i proti sobě).

Yalská škola založila svoji frustrační teorii na správném zjištění, že frustrace vyvolává v jedinci často agresi, a to minimálně slovního typu. Pro názornost je tu příklad, kdy dobíháme městskou autobusovou linku a těsně před doběhnutím řidič uzavře vstup a s úsměvem odjíždí. Prožitky a reakce takto postiženého jedince jsou jednoznačné. Obdobně si lze vysvětlit i některé reakce řidičů vůči policistům při silniční kontrole. Frustrace vyvolává v postiženém jedinci agresi.

Mezi reakcemi na frustraci se objevují i jiné než agresivní vzorce chování. Člověk například opouští pole tím, že mění zaměstnání. Neútočí na překážku a předpokládanou příčinu frustrace, nýbrž naopak před ní uniká, a to reálně změnou prostředí.

Frustrační teorii lze zhodnotit následujícím závěrem:

Při úvahách o pravděpodobné motivaci agrese je účelné zvážit možnost frustračních vlivů. Jestliže však frustrační hypotéze nenasvědčují žádné okolnosti, je účelné zkoušet další výkladové metody.

(⁴ Čírtková, L.: Policejní psychologie. Portál, Praha, 2000. ISBN 80-7178-4785-3, str. 162).

4.1.3. Lernteoretická koncepce agrese

Tato koncepce agrese vychází z behaviorismu. Uplatňuje předpoklad o absolutním vlivu prostředí na problematiku agrese. Produkované vzorce chování jsou osvojovány v průběhu socializace. Téměř veškeré chování je naučené. Tak jako ostatní způsoby chování jsou i agresivní vzorce osvojovány v průběhu socializačních procesů. Člověk není vybaven vrozeným repertoárem agresivních projevů. Člověk se ve svém vývoji vlivem prostředí učí jednat agresivně, nebo prosociálně.

Lernteoretikové obohatili psychologickou teorii o citlivý a přesný popis různých variant nápodoby a identifikace. Jednu z variant nápodoby představuje tzv. observační učení. Při tomto učení si jedinec osvojuje chování modelu, který je běžně dostupný jeho pozorování. Podle lernteoretiků pozorné sledování brutálních akčních scén vzbuzuje prožitek a zvyšuje aktivační hladinu jedince. Dojde-li při kopírování prezentovaných vzorů agresivního jednání k posílení, například v podobě skryté pýchy rodičů nebo obdivu a respektu u party vrstevníků, stává se další výskyt reprodukované agrese pravděpodobnějším. Agresivní jednání se tak stává osvojeným způsobem uspokojování potřeb. Vnější agrese, opakovaná a posilovaná reakcí okolí, má tendenci řešit problémové situace osvědčeným a naučeným způsobem, tedy agresí. Lernteoretikové hovoří o fixovaných osobnostních stylech zvládání problémových a zátěžových situací. Upozorňují, že při nevýhodné konstelaci vnějších sociálních faktorů, které jsou příznačné pro nižší a sociálně slabší vrstvy, může dojít ke zlomu ve směru orientace na kriminální kariéru.

Podle lernteoretiků není agrese automaticky a bezpodmínečně spjata s frustrací. Frustrace není postačující podmínkou pro vzbuzení agrese. V životních situacích reaguje člověk naučenými, osvojenými způsoby chování. I ve frustračních situacích uplatňuje vzorce chování, které si dříve osvojil. U některých jedinců se může jednat o agresi, u jiných se uplatní jiné varianty chování, jejich reakce na frustraci je například rezignace nebo únik k alkoholu.

Lernteoretický přístup je jistě přínosem k pochopení agrese. Zejména u účelově zaměřené agrese a posuzování motivace může být lernteoretická koncepce cenným vodítkem. Tato koncepce je současně sympatická svým optimismem ohledně měnitelnosti agresivních projevů. Co je naučené, lze také „odnaučit“ nebo „přeučit“. Právě lernteoretikové vnesli do současné penitenciární psychologie řadu tréninkových programů, zaměřených na tlumení destruktivních vzorců chování a jejich nahrazení sociálně akceptovatelnými.

nými způsoby chování.

(⁴ Čírtková, L.: Policejní psychologie. Portál, Praha, 2000. ISBN 80-7178-4785-3, str. 163).

Dále rozpoznáváme tyto typy agrese :

Kriminální agrese

Ne každá agrese má kriminální podobu. Z celé šíře agresivních jevů spadá pouze malá část do skupiny tzv. kriminální agrese, kterou postihuje zákon. O kriminální agresi hovoříme tehdy, jestliže agrese svým obsahem a způsobem útočí na zájmy a hodnoty chráněné právním systémem. Přesto, že podle této široké definice může kriminální agrese zahrnovat různé projevy, jako například pohrůžku násilím, zpravidla bývá spojována s fyzickým násilím či útokem.

Podle promyšlenosti a připravenosti se kriminální agrese rozděluje:

- kriminální agrese reaktivní (neplánovaná, bez přípravy)
- kriminální agrese promyšlená (připravovaná, naprogramovaná)

S momentem promyšlenosti úzce souvisí další aspekt - cíl, kterého má být prostřednictvím agrese dosaženo. Vykazuje-li agrese příznaky zaměřenosti na jasný cíl, hovoříme o agresi instrumentální. Tato agrese je použita jako prostředek k dosažení určitého cíle. Jejím opakem je agrese odreagovaná, jejímž smyslem je uvolnění nahromaděných agresivních impulsů. Cílem je v podstatě agrese sama.

Podle zaměřenosti agrese se rozlišuje na heteroagresi, směřující proti druhým osobám, živým tvorům či věcem a na autoagresi, která je zaměřena na vlastní osobu v podobě sebepoškození nebo sebezničení.

Dalším hlediskem, které se uplatňuje při psychologickém rozboru kriminální agrese, je emocionální doprovod. Toto hledisko se uplatňuje v dvojím ohledu - jednak jako tzv. afektivní zaměření a dále jako registrování prostého faktu přítomnosti či absence afektivního doprovodu. Afektivním zaměřením se rozumí obsah a kvalita citového prožívání doprovázející trestný čin. Z tohoto pohledu se rozlišuje kriminální agrese ofenzivní a defenzivní. U ofenzivní agrese je prožitek komponován zlostí, zlobou a hněvem. Defenzivní agrese je spojena s pocitem strachu a ohrožení. Podle tohoto hlediska vázaného na city se zvažuje výskyt či absence citového doprovodu. Existují případy, které zarážejí nedostatkem jakéhokoli citového hnutí, kdy agresor zůstal vůči oběti zcela lhostejný,

poškození či utrpení oběti jej vůbec neoslovilo. V těchto případech se hovoří o tzv. chladné agresi. Opakem je agrese afektivní, pro kterou je příznačné intenzivní doprovázející citové hnutí. Agresor prožívá silné rozrušení. Typické je, že agresi předchází zpravidla konflikt s obětí a trestný čin může být prostředkem k uspokojení emocionálního tlaku.

Při posuzování agresivního jednání se zmíním o momentu brutality. Pojem brutality se vyjadřuje nepřiměřená agrese, obsahující prvky týrání. V brutálním jednání nejde pouze o to, že byl překročen zákon, nýbrž současně o to, jakým způsobem byl zákon překročen. Protiprávnost činu je umocňována pošlapáním obecně morálních lidských norem, kdy se jedná o nelidský a v některých případech až bestiální čin. Brutální způsob provedení kriminálního činu většinou signalizuje, že je pachatelem jedinec s narušenou strukturou a dynamikou osobnosti. (⁴ Čírtková, L.: Policejní psychologie. Portál, Praha, 2000. ISBN 80-7178-4785-3, str.165).

Extrémní podoby agrese

Agrese patří k přirozené výbavě člověka. Doprovází nás po celou dobu existence lidské společnosti. Sledování vývojových trendů nasvědčuje tomu, že dnes se množí extrémní podoby agrese. Dochází k zvýšenému výskytu incidentů, při nichž bylo použito násilí, které se jeví jako zvlášť nepřiměřené, absurdní a nelidské. Z široké problematiky extrémních podob agrese jsem vybral jeden konkrétní jev - *vandalismus*.

Vandalismus

Sám název připomíná zpustošení Říma kmeny Vandalů v roce 455. V roce 1794 použil poprvé H. Gregoire, biskup z Blois, výraz *vandalismus* pro nápadné, hrubé a zbytečné ničení hodnot. V tomto významu přešlo slovo *vandalismus* i do současnosti.

Vandalismus je destruktivní a likvidační chování, které nepřináší pro pachatele žádné materiální obohacení a současně se terč útoku vyznačuje bezbranností a snadnou dostupností.

Vandalismus žije sám ze své podstaty. Nevypočitatelný, pro okolí nesmyslný, svévolný a iracionální akt násilí vůči bezbrannému terči spolehlivě vzbudí šok a pozornost okolí, pachateli to pak přináší větší pocit spokojenosti. Ačkoliv se vandalové dopouštějí zdánlivě nesrozumitelných činů, vědí přesně co dělají a činí to tak o své vůli a ve většině případů také bez pocitů viny. V současné době převažují přístupy zaměřené na hledání

příčin různých podob agrese, tedy proč k hrubému a zbytečnému násilí došlo. Příčiny a spouštěče agrese se obvykle spatřují v nepříznivých vlivech prostředí - mnoho stresů, konfliktů, problémů a frustrací v rodinách, školách, mezi vrstevníky, médiích a podobně. Objevují se však i stanoviska, která pochybují o tom, že frustrační hypotézy jsou postačující k vysvětlení hrubé a zbytečné agrese u normálních lidí. Upozorňuje se na fakt, že se psychologie málo věnuje problému brzd a tlumičů agrese. Přivádějí pozornost současné psychologie zpět k poněkud zapomenutým tématům, jako je utváření představ o dobru a zlu, pěstování osobní zodpovědnosti, vštěpování hodnot a norem, ve kterých je frustrace chápána jako běžná součást života. (⁴ Čírtková, L.: Policejní psychologie. Portál, Praha, 2000. ISBN 80-7178-4785-3 str. 169-171).

4.2 Projevy agresivního chování před rokem 1989 a v období tzv. „sametové revoluce“

Přeplněnost věznic je problém, od kterého se odvíjí celá řada dalších obtíží, zejména absence kvalitní práce s jednotlivým vězněm, přetíženost pracovníků vězeňské služby, neúměrnost nákladů na vězeňství, a tedy nemožnost financovat rekonstrukce a opravy nevyhovujících vězeňských zařízení a podobně. Přeplněnost je vězeňskou službou pocíťována jako problém nejzávažnější. Přeplněnost vede do jisté míry k neefektivitě výkonu trestu a vysoké míře recidivy.

Mezi příčiny přeplněnosti vedle výskytu recidivy patří zejména nadměrné užívání vazby a nevyužívání prostředků nahrazujících nepodmíněný trest odnětí svobody, popřípadě nekriminalizujících prostředků, které jsou v pravomoci soudů.

Významnou roli hraje též kvalita legislativy, která byla v této době neúplná a meze-rovitá. Legislativní práce v této oblasti je tedy předpokladem systémových zlepšení.

Předpokladem snížení přeplněnosti věznic je tedy především:

- zajištění dostatku kvalitních odborných civilních pracovníků pro práci s vězni, vzdělávání vězňů,
- zkvalitnění kontinuální sociální práce, zejména ze strany VS ČR a okresních, respektive obvodních úřadů (bez práce s propuštěným nelze očekávat efekt výkonu trestu),
- zajištění a rozšíření možnosti financování, resp. samofinancování věznic,
- přebudování vězeňských zařízení na celový systém, odstranění kolektivního ubytování vězňů, modernizace zařízení tak, aby vyhovovaly hygienickým a kapacitním normám.

4.3 Amnestie, humanizace, demokracie

4.3.1 Amnestie

V dobrém i ve zlém. Mnohé z nich mají dopady krátkodobé, pomíjivé, jiné natrvalo zakořenily v našich myslích. Jejich důsledky pocítujeme dlouhá léta a nedokážeme se s nimi smířit, natož je pochopit. Přesto, nebo snad právě proto stojí za připomenutí.

Je tomu již sedmnáct let, co ze všech věznic v Čechách, na Moravě a na Slovensku vyšlo 16 000 vězňů propuštěných v rámci bezprecedentní amnestie prezidenta Václava Havla. Byla jedním z jeho prvních kroků po zvolení hlavou tehdejšího Československa. Tuto, svou první a nezapomenutelnou amnestii vyhlásil Havel 1. ledna 1990, tedy krátce po nástupu do funkce hlavy státu. Ve všech důsledcích se dotkla asi 24 000 osob - dvě třetiny z nich byly propuštěny, zbytku byl trest zkrácen nebo zmírněn. S propouštěním začaly věznice hned následující den po vyhlášení. Její rozsah způsobil nejen pochopitelnou radost propuštěným, ale a to hlavně, řadu problémů. Neexistovalo zázemí, které by pomohlo lidem často bez domova a jakýchkoliv finančních prostředků. Mnozí amnestovaní neměli kam jít, zaplnili nádražní budovy a způsobili značný nárůst kriminality. Ze dne na den se radikálně změnila bezpečnostní situace.

Terčem kritiky se stala nejen špatná připravenost amnestie, ale hlavně bezprostřední nárůst především drobné a majetkové kriminality, kterou způsobil. Částečně za pravdu dnes dává kritikům i ministerstvo spravedlnosti, které za její hlavní nedostatek považuje absenci nestátních institucí, které by se o vězně postaraly. O nesmyslnosti a nepřipravenosti této „hurá akce“ svědčí i fakt, že do půl roku po amnestii se do věznic vrátila přibližně polovina amnestovaných.

Odsouzení, na které se nevztahovala amnestie, se snažili vyvoláváním nepokojů dosáhnout propuštění z výkonu trestu ničením vězeňského zařízení, hromadnými hladovkami, zakládáním požárů a organizováním vzpour.

Vzpoury vězňů jsou specifické omezeným prostorem, ve kterém vznikají a mohou být omezené například na jednu ubytovnu nebo část vězení. V roce 1991 vzhledem k již zmiňovaným společenským změnám však tyto vzpoury postupně zachvátily věznice v celé Československé republice.

4.3.2. Humanizace

Veřejnost se často ptá, tváří tvář rostoucí kriminalitě, zda humanizace ve vězeňství má vůbec své místo. Proč se vlastně přihlašujeme k myšlence humanizace českého vězeňství.

Především je třeba říci, že humánní přístupy i k těm lidem, kteří se sami chovají „nehumánně“, tedy k pachatelům trestných činů, jsou základním rysem trestní politiky ve všech demokratických státech. Vychází se především z myšlenek principů ochrany lidských a občanských práv, jak jsou zakotvena v příslušných mezinárodních úmluvách, například Evropské konvenci o lidských právech. Při „humanizaci“ vězeňských systémů je třeba zvládnout zejména i zlepšení materiálního stavu vězeňství. Tato skutečnost se týká jak vězeňských objektů z hlediska bezpečnostního, tak i z hlediska ubytovacího. V tomto pohledu je velmi důležité zdůraznit požadavky na hygienu, stravování a projekty, které by zajišťovaly prostory pro trávení volného času odsouzených, pro jejich vzdělávání a podobně. (² České vězeňství 1/1993 str. 3, 4).

4.3.3. Demokracie

Změna právních předpisů upravujících výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody je hlavním předpokladem k demokratickému přístupu a uspořádání. Je potřebné změnit celý právní řád a další základní zákony, včetně trestněprávních předpisů. Je potřeba vymezit trestní odpovědnost občanů a nově definovat, která jednání budou považována za trestné činy, ale také je třeba upravit ukládání a výkon sankcí.

V bývalé ČSFR byl krátce po revolučních změnách na přelomu 80. a 90. let novelizován zákon o výkonu trestu i trestní řád. Některé tyto demokratické změny nebyly však ze strany odsouzených přijímány s nadšením a výsledkem byly různé projevy násilí a agrese. (² České vězeňství 1/1993 str. 3, 4).

4.4 Vývoj vězeňství od roku 1991 do roku 2005

Jednu ze zásadních myšlenek optimisticky spojených s představou o užitečnosti výkonu trestu je představa o tom, že odnětí svobody by nemělo plnit jen funkci potrestání a izolace jedince škodícího či nebezpečného pro společnost, zároveň by čas odnětí svobody měl být využit pro přípravu na život po skončení trestu, aby byl lepší, užitečnější, méně rizikový a více přizpůsobivější společenským normám. Důležitá úloha připadá resocializaci, snaze nahradit nevhodné a rizikové životní zkušenosti příznivějšími.

V systému našeho vězeňství hraje nezastupitelnou roli v procesu resocializace odsouzených tým specialistů, který tvoří speciální pedagog, psycholog, sociální pracovník a vychovatel. Tito odborníci zpracují o každém jednotlivci komplexní zprávu, jejíž součástí je kriminální, rodinná, psychologická a sociální anamnéza.

Na základě vyhodnocení těchto údajů je stanovena diagnóza a posléze resocializační program. Nedílnou součástí procesu resocializace odsouzených jsou skupinové metody práce. Tyto metody vycházejí z předpokladu, že většina lidských psychických problémů má interpersonální povahu. Proto se v terapeutických a poradenských skupinách využívá skupinových procesů a skupinové dynamiky. Jako účinné se jeví využívání zásad komunitního systému, který představuje možnost intenzivního působení na osobnost mladého odsouzeného a rozvíjí vzorce adekvátnějšího sociálního jednání. U více narušených jedinců, zejména s psychopatickými rysy osobnosti, se však jeví jako účinnější a příznivější individuální terapie. Nezanedbatelné jsou výsledky sportovních, jazykových, pěstitelských, chovatelských skupin, včetně práce s počítačem, které jsou náplní řady nových resocializačních programů.

K nejzávažnějším problémům v procesu resocializace patří nevyhovující vězeňská architektura včetně podmínek ubytování odsouzených. S přeplněností věznic souvisí nahromadění více či méně narušených osob v omezeném prostoru a jejich převaha nad vězeňským personálem. Výkon trestu odnětí svobody se odehrává v extrémních deviantních podmínkách, které často působí proti úsilí o opětovnou integraci provinilce do společnosti. Existuje zde totiž riziko, že negativní účinek zkušeností z vězení a s vězeňskou společností (komunitou) spíše posílí negativní zaměření (tzv. problém "druhého života odsouzených"). Cílené působení specialistů se po pracovní době rozplývá ve vězeňské subkultuře. Z tohoto důvodu se někdy vězení nazývá "vysokou školou zločinu".

Nedostatek výrobních prostor a podmínek pro pracovní činnost s sebou přináší nedostatek pracovních příležitostí pro odsouzené, vykonávající trest odnětí svobody. Z tohoto důvodu je pracovní zařazená jen malá část odsouzených. Dalším problémem je nedostatek zařízení sloužících ke trávení volného času (tělocvičny, sportovní hřiště, ale i jiné prostory, kde by bylo možné provádět různé zaměřené aktivity).

Když hovoříme o prognóze, obvykle tím myslíme předpovídání očekávaného stavu. Pokud jde o resocializaci, zdaleka nemůžeme stanovit výsledek, úspěch či neúspěch závisí na každém konkrétním jednotlivci. Důležitým předpokladem pro efektivní resocializaci je aktivní účast a spolupráce odsouzeného na realizaci resocializačního programu. Jeho cílem je nejdříve dosažení změny chování a postupně změny osobnosti odsouzeného.

Ukazuje se, a to zejména z praxe ve věznici, že pokud je možné koridovat osobnost, pak právě v tomto období života, tedy ve věku do 24 let. V pozdějším věku je již odbourávání nežádoucích a zvnitřnění nových norem velmi málo účinné. Propuštěním odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody proces resocializace nekončí. Naopak, následuje další etapa nápravy, takzvaná postpenitenciární péče. Tato nemá splývat s tresty nebo je nahrazovat, ale měla by plynule navazovat na penitenciární působení ve výkonu trestu odnětí svobody a pomáhat propuštěným jedincům v jejich integraci do rodiny a do společnosti. Důležitým aspektem je pomoc klientovi se začleněním do pracovního procesu, vyřešení bytové problematiky, úředních záležitostí (například problém státního občanství atd).

Myslím si, že v této oblasti působení máme oproti ostatním evropským státům určité rezervy.

4.5 Podmínky ve vězeňských zařízeních jako možný zdroj agresivního chování

Vývoj vězeňství, jeho celková kulturní úroveň a materiální podmínky jsou odrazem vývoje kulturní a ekonomické úrovně celé společnosti. Způsob zacházení s pachateli trestných činů vyjadřuje velmi zřetelně i vztah společnosti (státu) k jedinci a postoj k občanským právům a svobodám. (¹² Netík, K. et. al.: Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV ČR, Praha, 1991. str. 1).

Pro příčinu vzniku vzpoury ve věznicích jsou důležité dva aspekty :

- a) vnitřní situace ve věznici
- b) vnější situace ve společnosti

Vnitřní situace ve věznici

Na vnitřní situaci ve věznici působí mnoho aspektů. Mezi hlavní úkoly vězeňské služby z hlediska snížení pravděpodobnosti vzpour a nepokojů je věnovat pozornost vnitřní situaci bezpečnosti, kontrole a spravedlnosti, přičemž je nutné dbát na vyváženost všech tří složek.

Důležitou roli hraje zejména kapacitní přetížení na celách v oddělení výkonu vazby a jednotlivých ubytoven ve výkonu trestu odnětí svobody. Malý životní prostor pro vězně vede už sám od sebe k narůstání konfliktů mezi vězni navzájem. I když má vězeňská

služba za povinnost důsledně diferencovat vězně, často spolu musí sdílet malý životní prostor lidé, kteří se svými vlastnostmi, charakterem, věkem, příslušenstvím k různým skupinám, náboženským přesvědčením a dalšími aspekty osobnosti spolu nesnesou. Svou roli, zejména ve výkonu vazby, hraje i tzv. „ponorková nemoc“, kdy se mezi vězni začne projevovat po delším společném pobytu únava, přerůstající často v nesnášenlivost a vzájemnou agresivitu. Vězni se během několika dnů jeden o druhém dozvědí téměř vše a prakticky se již nemají o čem bavit. Nechtějí si připustit, že příčinou napětí mezi nimi jsou oni sami, ale za příčiny považují obecně personál věznice a podmínky v ní. Svůj velký podíl na tom má ovšem i kapacitní přetížení vězeňských cel a ubytoven.

Významnou roli hraje vnitřní napětí jak mezi vězni, tak mezi vězni a personálem, dodržování zásad bezpečnosti, kontrola a dodržování zákonnosti. Přehnaný důraz na bezpečnost, spojený s militantním, příkrým jednáním personálu věznice, může vést k růstu napětí ve věznici. Proto je nutné zvláště dbát na to, aby byl pečlivě vyvážen poměr mezi dodržováním zásad bezpečnosti a vytvářením napětí mezi personálem a vězni.

(¹⁵ Paukertová, J. et al.: Psychologie, učební texty, IV VS ČR, Stráž pod Ralskem 2002 str. 62).

Je nutné počítat i se zvláštním hodnotovým a normativním systémem vězňů, kteří mají ve většině případů zcela odlišný názor na spravedlnost.

Velmi nežádoucím jevem z hlediska možných vzpour je nejednotnost mezi přístupem jednotlivých zaměstnanců při vyžadování plnění povinností ze strany vězňů. Většina aspektů, tvořících vnitřní napětí ve věznici, je dána objektivními skutečnostmi, které přináší samotná podstata věznění.

Napětí ve věznici vytváří i frustrace dalších běžných potřeb. Příčinou nejčastějších výhrad je kvalita stravy a kvalita lékařské péče.

Ve věznici, kde je výběr jídel omezen na jedno jídlo (s výjimkou předepsaných diet) a stravu dostává několik stovek lidí, je zcela přirozené, že každé jídlo nemůže vyhovovat každému. Týká se to jak druhu jídla, tak jeho ochucení.

Je možné z praxe uvést mnoho případů, kdy byli do výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody přijati značně zanedbaní vězni. Jednalo se (a jedná se dodnes) o páchnoucí, zavšivené, špinavé, nemyté a hladové osoby, které jsou zvyklé přespávat v lese, na nádražích, v různých kanálech a podobně. V okamžiku, kdy se tyto vězni po odvšivení, vykoupání a čistém převlečení (tzv. zdravotním filtru) a provedení vstupní lékařské prohlídky ocitnou pro ně v „čistém prostředí“, stanou se z nich v mnoha případech jedni z největších stěžovatelů na již zmíněnou stravovací a lékařskou péči.

Tato lékařská péče je v dnešní době (a byla i v minulosti) na vysoké úrovni. V akutních případech se vězeň dostane k lékaři v pracovní době téměř okamžitě, v mimo-pracovní době je přivolána lékařská záchranná pohotovostní služba. I když je s vězni každoročně prováděno mnoho eskort do civilních zdravotnických zařízení k odbornému vyšetření, může být vězni tato péče považována za nedostatečnou.

Závažným důvodem pro stížnost může být i složení personálu. Ve věznicích, kde dochází z příčin velké fluktuace k obměně dozorců, kteří pracují v přímém styku s vězni, se tato situace odráží v řešení problémů. Většinou jde o mladší lidi, kteří mají problémy nejen se svými vrstevníky, ale i s věkově výrazně staršími vězni – zejména recidivisty. Obě skupiny těžce nesou moc, která je nad nimi dána, a to i v případě, že se dozorce chová profesionálně a k vězňům je slušný a korektní. Zde jde o problémy, kdy by vězeň rád odpočíval, ale je mu nařizována nějaká jiná činnost (vycházka, koupání, oběd, výměna lůžkovin podobně).

Velmi neoblíbené jsou také různé prohlídky, zejména osobní, které jsou namátkové (vězeň je povinen strpět prohledání oděvu a obsahu kapes) a důkladné (vězeň je nahý), kdy se zjišťuje, zda nedošlo k aplikaci nedovolené látky injekčním způsobem, zda nedošlo k sebepoškození nebo zda na těle nemá hematomy z důvodu napadení, zda nedošlo k tetování a podobně. Mezi nepopulární prohlídky se také řadí technické prohlídky cel, které vězni považují za zásah do svého - již tak malého - soukromí.

Svoji roli hraje i osobní sympatie a antipatie mezi zaměstnanci věznice a vězněm. *Zde mohu opět ze své praxe uvést případ, kdy zejména noví, věkově mladší dozorcí svým chováním zapříčinili nejednu stížnost. I když se při vyžadování dodržování povinností ze strany vězňů drželi zákonných norem, dávali svým postojem při této činnosti najevo svoji „důležitost“. Namátkou si vzpomínám na situaci, kdy strohé, nekomunikativní jednání dozorce při žádosti obviněného o výměnu osobního prádla dovedlo vězně až k agresivnímu jednání.*

Agresivní jednání obviněných a odsouzených osob vyvolává v mnoha případech zamítnutí nějaké žádosti, a to i když je toto zamítnutí provedeno ze zákonných důvodů. Vězeň si však v žádném případě nechce připustit neoprávněnost svého požadavku.

Mezi vězni, kteří byli přemístěni z jiné věznice, jsou často hlavní aktéři vzpour a násilného jednání. Přemístění těchto odsouzených do nového, neznámého prostředí (jiní spoluvězni, neznámý personál, odlišnosti ve vnitřním řádu) představují ze zjevných důvodů pro většinu z nich výraznou psychickou zátěž. Nový vězeň může podrážděně reagovat na skutečnosti, které jsou pro stávající vězně i personál standardem. K jeho nega-

tivním reakcím a agresivnímu odmítání tohoto standardu se mohou připojit i další vězni. (15 Paukertová, J. et al.: Psychologie, učební texty, IV VS ČR, Stráž pod Ralskem 2002 str. 64).

Nutno je však upozornit na existenci vězňů – věčných nespokojenců, provokatérů. I při sebelepších podmínkách ve vězeňských zařízeních bude určitě existovat skupina rozvracečů. Rizikům nepokojů a vzpour je tedy stále nutno předcházet a být na ně připraven.

Vnější situace ve společnosti

Vzpourey vězňů se ve většině případů soustřeďují do období společenských změn. Vězni se většinou, a to i v demokratické společnosti, považují za oběti mocenského režimu či mocenské (dle jejich názoru) zvěle státu. Veřejné projevení akceptace trestu a pocitu viny ze strany odsouzeného je v kriminální subkultuře tabuizováno. Proto se jakéhokoliv pnutí ve společnosti snaží využít ve svůj prospěch. Za oběti režimu se tak vydávají i pachatelé ryze kriminálních trestných činů, a to i těch nejbrutálnějších.

4.6 Současné tendence a možnosti řešení problémů agresivního jednání

Koncepci zacházení s vězni je nutné neustále rozvíjet a zkvalitňovat, a tím české vězeňství přibližovat standardům „Evropských vězeňských pravidel“. Česká republika se jako stát s historickými evropskými kořeny zapojila do procesu humanizace trestního zákonodárství už jen tím, že dlouhodobě udržuje s evropskými státy úzkou spolupráci v ekonomické, sociální a kulturní oblasti. Je nemyslitelné, aby vzájemný rozvoj styků na poli společného a shodného vnímání evropských tradičních hodnot a kultur mohl existovat bez kontextu právní a legislativní stability. Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s vězni jsou shrnuta do těchto základních oblastí - svobodné myšlení, svobodné vyznání víry, stejná ochrana podle zákona, právo na přiměřenou životní úroveň a právo na zdravotní péči.

Jestliže vězni musí být drženi ve vězení takovým způsobem, aby došlo ke splnění účelu uvěznění a jestliže se s nimi musí zacházet humánně, je třeba se zmínit o dvou věcech.

Za prvé, vězni jsou v péči státu 24 hodin denně a jestliže vězeňská služba nenaplnuje nebo nemůže naplnit jejich potřeby, nikdo jiný to neudělá.

Za druhé, drtivá většina vězňů se časem vrátí zpět do společnosti a budou nějakým způsobem ovlivněni zkušeností z pobytu ve vězení.

Vězeňská služba se musí snažit snížit poškození způsobené uvězněním a mít za cíl redukovat pravděpodobnost recidivy. Vězni by měli být povzbuzováni k převzetí odpovědnosti za průběh trestu.

„Účelem režimu a zacházení s osobami ve vězení je zachovávání jejich zdraví a sebeúcty a pokud to doba výkonu trestu dovolí, rozvíjení jejich osobního smyslu pro zodpovědnost a podpora takových postojů a dovedností, jež jim pomohou k reintegraci po návratu do společnosti a zvyšují pravděpodobnost, že tyto osoby povedou po propuštění soběstačný život v mezích platných zákonů. (5 Evropská vězeňská pravidla str. 9).

Podmínky vazby a vězeňský režim nebudou proto prohlubovat utrpení, s výjimkou toho, které nastane a je důsledkem zákonné segregace nebo udržování disciplíny.

4.7 Dílčí závěr

Humánní i pragmatické úvahy se střetávají v bodě, kdy je potřeba mírnit negativní psychické účinky trestu odnětí svobody i výkonu vazby. Je potřeba hledat způsoby, aby odsouzení i zadržovaní měli co nejširší možnost kontaktu s okolním světem a nebyli od něj odtrženi, aby návrat na svobodu nebyl nezvládnutelný, aby se propuštěný včlenil do společnosti, a aby se pokud možno do vězení už nikdy nevrátil. Ještě s větší frekvencí by se měly ukládat alternativní tresty. Svá specifika má pak výkon vazby. V této oblasti je potřeba pokusit se o co nejúčelnější a současně co nejrychlejší průběh vyšetřování, aby se mohl pobyt ve vazbě zkrátit a její negativní účinky tak mírnit. V případě trestu doživotního je potom účelné pokud možno nezbavovat vězně možnosti podmíněného propuštění na svobodu. Je zřejmé, že zavádění moderních metod vězeňství, výkonu trestu a ukládání co největšího počtu alternativních trestů se může zdát veřejnosti jako omezení její ochrany před jakýmsi kriminálními živly, ale v konečném důsledku a v pohledu z dlouhodobější perspektivy přinese bezesporu pro společnost větší užitek, než kdyby se přešlapovalo na místě a panovala snaha o návrat ke starým a zastaralým metodám.

5. Současný stav

5.1 Možnosti řešení problematiky vyrovnání se s podmínkami trestu odnětí svobody, programy zacházení s odsouzenými

Struktura a dynamika osob ve výkonu trestu odnětí svobody (dále VTOS) se po roce 1990 změnila. Řada vězňů má středoškolské vzdělání, dokončené i nedokončené vysokoškolské vzdělání různých směrů. Naproti tomu je zde i velká skupina osob s disharmonickým vývojem osobnosti – psychopatů, sociopatů a deviantů, u kterých inteligenční hladina dosahuje pásma průměru až lehké mentální retardace. Značně velká skupina trpí stupněm závislosti na alkoholu, droze a patologickém hráčství, včetně různých akutních nebo chronických onemocnění. Struktura osobnosti je z velké části narušena sociopatií, emocionální labilitou, narušeným sebecitem a agresivitou, což kompenzují různými formami chování, zejména v obranných mechanismech při psychické zátěži.

Zvláštní skupinou jsou mladiství, kteří podléhají speciálnímu programu zacházení s mladistvými vězni.

Přeplněnost věznic je stále problém, od něhož se odvíjí celá řada dalších obtíží, zejména absence kvalitní práce s jednotlivým vězněm, přetíženost pracovníků vězeňské služby, neúměrnost nákladů na vězeňství, a tedy nemožnost financovat rekonstrukce a opravy nevyhovujících vězeňských zařízení a podobně. Přeplněnost věznic je vězeňskou službou pocíťována jako problém nejzávažnější. Přeplněnost vede do jisté míry k neefektivitě výkonu trestu a vysoké míře recidivy.

Mezi příčiny přeplněnosti vedle výskytu recidivy patří zejména nadměrné užívání vazby a nevyužívání prostředků nahrazujících nepodmíněný trest odnětí svobody, popřípadě nekriminalizujících prostředků, které jsou v pravomoci soudů. Významnou roli hraje také kvalita legislativy, která je v mnohých případech neúplná a mezerovitá. Legislativní práce v této oblasti je tedy předpokladem systémových zlepšení.

Předpokladem snížení přeplněnosti věznic je tedy především:

- zajištění dostatku kvalitních odborných civilních pracovníků pro práci s vězni a vzdělávání vězňů
- zkvalitnění kontinuální sociální práce, zejména ze strany VS ČR a obvodních úřadů (bez práce s propuštěným nelze očekávat efekt výkonu trestu)
- zajištění a rozšíření možnosti financování, respektive samofinancování věznic (dnes lze hovořit i o soukromých věznicích, které zcela jistě v brzké době začnou fungovat)
- přebudování vězeňských zařízení na celový systém, odstranění kolektivního ubytování vězňů, modernizace zařízení tak, aby vyhovovaly hygienickým a kapacitním normám

Programy zacházení s obviněnými a s odsouzenými

Zacházení s obviněnými a s odsouzenými by mělo být uskutečněno pomocí programů, které mohou odsouzení významnou měrou uplatnit při zlepšení či změně životního stylu po propuštění.

Programy zacházení obsahují:

- programy pracovní spočívají v osvojení si vhodných pracovních návyků a dovedností
- programy vzdělávací zaměřené na dokončení školního vzdělání, na vyučení se v oboru či zaučení se v oboru na rekvalifikační kurzy a podobně
- programy volnočasové týkající se rozvoje zájmů a zálib kulturních, jazykových, sportovních, rukodělných a dalších
- programy tréninkově terapeutické, zaměřují se na osvojování si sociálních dovedností nutných pro život na svobodě a orientovaných především na řešení modelových situací (sociálně psychologický výcvik), jednak na pomoc při řešení problémů převážně sociálních (poradenství) či psychických (psychoterapeutické programy)

Extramurální programy znamenají kontakt se životem za vězeňskou zdí, což předpokládá intenzivnější kontakt s rodinou a různými institucemi.

Nutným předpokladem uskutečňování výše uvedených programů je seskupení odsouzených do určitých skupin (tříd) dle způsobů zacházení s nimi.

(¹ Černíková, Makariusová, 1997 Úvod do penologie. Sociálně – právní institut . Praha 1997).

Programy zacházení a volnočasové aktivity v současnosti

Výkon trestu se dělí na čtyři typy, a to podle stupně ostrahy věznice a denního režimu:

věznice s dohledem

věznice s dozorem

věznice s ostrahou

věznice se zvýšenou ostrahou

Programy zacházení, dříve resocializační programy, jsou velice důležitou součástí výkonu trestu odnětí svobody. Už změna názvu tohoto institutu v novele zákona o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 Sb., ze dne 30. června 1999, který vstoupil v účinnost 1. ledna 2000 naznačuje, že resocializace ve výkonu trestu je velice obtížná a těžko dosažitelná. Prostředí, v němž se odsouzení při výkonu trestu odnětí svobody pohybují, je při dnešním neutěšeném stavu českého vězeňství velice problematické. Je proto velmi těžké požadovat po pracovnících a civilních zaměstnancích vězeňské služby (psychologové, sociální pracovníci, pedagogové, vychovatelé a další), aby dosáhli úplné resocializace odsouzeného.

Resocializace odsouzeného, tento dříve zákonný požadavek, je podmíněn následujícími faktory:

- prostředí ve věznici, to znamená, že i zde je dostatečný prostor zajišťující soukromí odsouzeného
- kvalitní personál, který s odsouzenými intenzivně pracuje
- dostatečné finanční zázemí pro výkon zájmových aktivit a celkové činnosti volnočasových aktivit
- přístup samotného odsouzeného k jeho možné nápravě, respektive změna postojů a názorů na jeho postavení ve společnosti

Zákon stanoví, že základem pro programy zacházení je zpracování komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku jeho trestu, charakterové vlastnosti a příčiny trestné činnosti. Odsouzenému má být posléze nabídnuta možnost výběru programů zacházení, z nichž je mu dána možnost zvolit ten, jaký by mu mohl nejlépe vyhovovat. Pokud si nevybere, je mu určen program v základní formě. Skutečnost je bohužel taková, že pracovníci, kteří se podílejí na výkonu programu zacházení s odsouzeným, jsou v mnoha pří-

padech zcela přetížení a ve skutečnosti mají na starost mnohokrát více klientů, než mohou sami zvládnout. Zde se promítá i zjevný nedostatek finančních prostředků, který brání realizaci mnohdy velice zajímavých nápadů.

Mezi vězni jsou velmi oblíbené zájmové kroužky. V některých případech se pracovníci vězeňské služby snaží realizovat programy zacházení i mimo budovu věznice (např. fotbalové utkání, hudební vystoupení a podobně). Tyto aktivity jsou zatím koncipovány jako forma odměny. Z důvodu nedostatku finančních prostředků nemohou být pravidelné. Velká péče je ve věznicích výkonu trestu i ve vazbě věnována mladistvým a mladým dospělým. Toto je považováno za velice pozitivní přístup z hlediska prevence recidivy.

Velmi důležitou součástí programu zacházení je zaměstnávání vězňů. Součástí toho je však neméně důležité vzdělávání vězňů a jejich rekvalifikace. Vedení věznic obvykle volí mezi možnostmi vzdělávacích a rekvalifikačních kurzů. Těmi, které nepřinesou příliš vysoké náklady a které jsou uplatnitelné pro zajištění chodu nebo hospodářské činnosti věznic. Jde zejména o kvalifikaci v oboru natěrač, lakýrník, zedník, kuchař. Vstupujeme také do jednání se Středisky vzdělávání dospělých a jazykových škol. Zde jsou nabízeny rekvalifikační kurzy v různých profesích. Tyto získané zkušenosti pak mohou uplatnit v běžném občanském životě.

Již mnohokrát se osvědčilo přísloví "Kdo si hraje, nezlobí". Z tohoto důvodu je zaměstnání odsouzeného ať už prací, vzděláváním, sportem, četbou či jinými aktivitami během dne jednoznačně prospěšné. Odsouzený pak nemá mnoho času a možná ani myšlenky na znepríjemňování života sobě, spoluvězňům a ani zaměstnancům vězeňské služby.

Závěrem je třeba zdůraznit, že způsob zacházení s odsouzenými je velmi podstatnou součástí výkonu trestu odnětí svobody a měla by se mu věnovat značná pozornost.

PRACOVNÍ ČINNOST

Ve věznici Ostrov mají v současné době odsouzení omezené možnosti pracovního zařazení. Pracovních příležitostí může využívat přibližně čtvrtina odsouzených. Malá část odsouzených pracuje pro dva podniky na Karlovarsku. Jedná se o Metalis Nejdek a VJB Partner Jáchymov.

Další odsouzení jsou pracovníě zařazení na níže uvedených vnitřních pracovištích: vězeňská truhlárna, vězeňská kuchyně, údržba věznice (zámečníci, truhláři, elektrikáři),

stavební údržba (zedníci a malíři), nádvorní parta, zahrada, obuvnická dílna, sklady a vnitřní reжіe (úklid).

SPECIÁLNĚ VÝCHOVNÁ ČINNOST

Speciálně výchovné činnosti se zúčastňují převážně prvotrestaní odsouzení, mladí odsouzení, odsouzení sledovaní dle NGRŘ č.41/2002 a odsouzení umístění ve výstupním oddělení.

Jednotlivé činnosti jsou vedeny specialisty oddělení výkonu trestu. Odsouzení si mohou vybrat z následujících speciálně výchovných činností:

- arteterapie
- příprava na rodinný život
- psychosociální poradenství
- relaxační cvičení
- sebepoznávací techniky
- seberegulační prostředky a zdraví
- sociálně právní poradenství
- zdravý životní styl

VZDĚLÁVACÍ ČINNOST

Ve věznicí Ostrov neexistuje žádné školské vzdělávací středisko. Vzdělávací činnost spočívá ve výuce cizích jazyků vedených většinou neaprobovaně a ve výuce zdravotní výchovy. Zdravotní výchova je prováděna na výstupním oddělení. Cizí jazyky jsou vyučovány převážně v oddělení výkonu trestu. Odsouzení si mohou zvolit některý z těchto kurzů, po jejichž ukončení však nemohou obdržet žádný doklad o absolvování, pouze se jim vyhodnotí plnění programu zacházení:

- kurz angličtiny pro začátečníky
- kurz angličtiny pro pokročilé
- kurz českého jazyka pro cizince
- kurz francouzštiny pro začátečníky
- kurz francouzštiny pro pokročilé
- kurz italštiny pro začátečníky
- kurz italštiny pro pokročilé
- kurz němčiny
- kurz španělštiny
- zdravotní výchova na výstupním oddělení

ZÁJMOVÁ ČINNOST

V oddělení výkonu trestu věznice Ostrov si mohou odsouzení v oblasti zájmové činnosti vybrat některý ze 20 kroužků, vedených vychovateli nebo specialisty. Největší zájem je o kroužky se sportovním zaměřením, o šachový kroužek a o klub filmového diváka.

Odsouzení mají možnost být členy těchto kroužků:

- čtenářský kroužek
- přírodopisný kroužek
- sportovní kroužek
- kroužek nohejbalu
- kroužek posilování
- šachový kroužek
- kroužek společenských her
- výtvarný kroužek
- modelářský kroužek
- kroužek pěstitelských prací
- zeměpisný kroužek
- klub filmového diváka
- klub ruského filmu
- hudební kroužek
- klub ruské hudby
- kroužek kondičního cvičení
- kroužek elektronických šipek
- samoobslužné činnosti
- motoristický kroužek
- kroužek rukodělných prací

5.2 Cíle programu zacházení

Jak už bylo v předešlém textu uvedeno, cílem programu zacházení je vyplnění volného času odsouzených podle jejich motivace, zájmů a závažnosti spáchané trestné činnosti je třeba usměrnit jejich nežádoucí činnosti do oblasti vzdělávací, terapeutické a zájmové. Snahou programů je působení na odsouzeného tak, aby se pokoušel uvědomit si jeho možnou nápravu, respektive změnu postoje a názoru na jeho postavení ve společnosti. Jde o snahu jakési mravní nápravy odsouzeného. Jeho významný základ tvoří zamě-

ření na získávání pracovních návyků, rozšíření si sociálních dovedností nutných pro život na svobodě, doplnění si různého stupně vzdělání a další. Vše je součástí snahy o zabránění recidivy, která se velmi často opakuje.

5.3 Příprava, výchova a vzdělávání vězeňského personálu

Výběr, příprava a stabilizace vězeňského personálu je základním předpokladem k prosazení koncepčních záměrů. Proto jsou jeho postoje, motivace, znalosti a dovednosti považovány za klíčový problém, jehož řešení je spatřováno v profesionalizaci, spočívající ve vysoké úrovni potřebných znalostí, dovedností a optimální motivaci k výkonu povolání.

Základní odbornou přípravu vězeňského personálu zajišťuje Institut vzdělávání Vězeňské služby České republiky se sídlem ve Stráži pod Ralskem a pobočkou v Kroměříži. Těžiště odborné přípravy je v nástupních kurzech.

Nemalá část příslušníků vězeňské služby nesplňuje požadavek úplného středního vzdělání s maturitou, a proto je třeba pomoci těm, kteří mají zájem si ho doplnit. Zde je obdobná situace, jako je tomu například u Policie České republiky. Mzdové a ostatní pracovní podmínky v těchto sborech nejsou natolik příznivé, aby o přijetí do služebního poměru projevoval zájem dostatečný počet uchazečů se středoškolským vzděláním. V této souvislosti se jeví účelné zřízení resortní střední odborné školy za stejných podmínek, jako je tomu v resortech Ministerstva vnitra a obrany ČR.

Další vzdělávání je organizováno nadstavbovým způsobem formou specializačního a rozšiřujícího vzdělávání různého zaměření, určeného pro vybrané funkce, především pro inspektory vězeňské stráže, dozorce 1. třídy, vychovatele, psychology a pedagogy.

Jde především o tyto kurzy:

- sociálně psychologický výcvik
- sociální pedagogika
- metodika práce s odsouzenými při speciálně výchovných postupech snižujících stavy napětí
- strategie vyjednávání a zvládnání stavu agresivity

- krizová intervence, zacházení s mladistvými, psychopaty, sexuálními devianty a protidrogová prevence

Dále probíhají nebo se připravují se kurzy: právní minimum, profesní etika, romská problematika, relaxace a využívání volného času, specializační kurzy pro dozorce 2. třídy a dozorce 1. třídy a další.

Na personál věznice, zejména na ten nezkušený, je trvale vyvíjen ze strany vězňů tlak získat různé výhody, služby a podobně. Při vyžadování povinností ze strany personálu k vězňům by měla být vyvážena spravedlnost, tlak na pořádek, kázeň a bezpečnost. Pokud bude personál nějakým způsobem tlačit příliš, bude se chovat agresivně k vězňům, může totéž očekávat od vězňů. Jestliže bude personál příliš liberální, nastane anarchie a vězni nebudou respektovat žádná pravidla. Pevný systém musí existovat, fungovat a je jen na jednotlivých zaměstnancích věznic, jakým způsobem ho budou regulovat.

K profesionálnosti vězeňského personálu určitě velkým dílem přispívá i požadavek na celoživotní vzdělávání zaměstnanců věznic na všech úrovních. Vize vzdělaného odborníka - pracovníka vězeňské služby - je samozřejmě spojena i s požadavkem mravní bezúhonnosti a přísného dodržování zásad profesní etiky. (³ České vězeňství č.1/2002 str.10).

Postupně je vytvářen systém celoživotního vzdělávání příslušníků a občanských pracovníků vězeňské služby v souvislosti se stanovením předpokladů kariérního růstu.

Z Á V Ě R

Práce se zabývá popisem sebeuplatnění odsouzených, kteří nastoupili trest odnětí svobody, dopadem uvěznění na jejich psychiku v průběhu výkonu trestu od samého počátku po nástupu až do jeho závěru. Je zde popsán průběh adaptace na nové prostředí, novou sociální skupinu a také sociální roli, kterou vězeň zastává. Zároveň si během výkonu trestu odnětí svobody odsouzený osvojuje určité zásady, hodnoty, chování, názorové postoje. Práce popisuje podmínky, ve kterých je výkon trestu odnětí svobody vykonáván v současné době a za jakých byl vykonáván v době před rokem a po roce 1989. Je zdůrazněn proces zacházení s odsouzenými a také proces resocializace metodami obecnými, ale současně metodami speciálními.

Ve stručnosti jsou popsány projevy takzvaného „druhého života“ vězňů, který nelze popřít. Je věnována i pozornost různým projevům násilného jednání vězňů v současné době i v době minulé a příčiny tohoto jednání.

Činnost zaměřená na primární, sekundární i terciální prevenci delikventního chování předpokládá nejen znalost významných faktorů ovlivňujících sociální prostředí jedince, znaků charakterizujících jeho osobnost, ale i znalost úrovně jejich vzájemné interakce. Z anamnéz pachatelů trestných činů lze často zjistit, že u mnoha z nich se již dříve vyskytly závažné poruchy chování, včetně dětské kriminality. Dalo by se polemizovat, zda následná opatření k těmto jevům, jako součást působení sociálního prostředí, byla dostatečně účinná. Za základní charakteristický znak osobnosti každého člověka je považována její jedinečnost, která je dána neopakovatelným souhrnem zděděných, psychických, kulturních a intelektuálních rysů. To platí i o osobnosti pachatele trestných činů.

Trestný čin a způsob jeho provedení vždy vyjadřuje vůli člověka, jeho snahy, názory, způsob uspokojování potřeb a jeho zvyky. Tím charakterizuje i jeho osobnost. Dominantním znakem každého trestního jednání je jeho společenská nebezpečnost, která je velmi silně vázána na osobnost pachatele. Je možné konstatovat, že osobnost delikventa a nebezpečnost trestného činu pro společnost jsou základními atributy pro stanovení trestní sankce, jež v sobě musí zahrnovat jak ochranu společnosti v širokém slova smyslu, tak i ochranu potencionálních obětí. Účelem uložení trestu by měla být resocializace pachatele, což znamená jeho integraci do společensky žádoucích vztahů a identifikaci s uznávanými společenskými normami. Efektivnost procesu resocializace záleží v adekvátnosti vězeňských podmínek k osobnosti každého pachatele, v profesionální úrovni vězeňských

pracovníků a rovněž v nemenší míře ve fungujícím systému postpenitenciární péče o osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody. V řadě případů je patrné, že s výchovným snažením se začíná systematicky až ve výkonu trestu odnětí svobody. Z toho vyplývá značná složitost problematiky boje s kriminalitou v naší společnosti. Každý konkrétní a konstruktivní přístup má v této oblasti svůj význam pro společenskou praxi. Je potřebné hledat způsoby, aby odsouzení i zadržovaní měli možnost kontaktu s okolním světem a nebyli od něj odtrženi, aby návrat na svobodu pro ně nebyl nezvládnutelný, aby se propuštěný mohl včlenit do společnosti a aby se pokud možno do vězení už nikdy nevrátil.

Pokud tato práce alespoň částečně napomohla k objasnění příčin delikventního chování a možnostem jeho nápravy, pak splnila své poslání. Je zřejmé, že zavádění moderních metod vězeňství výkonu trestu a ukládání co největšího počtu alternativních trestů se může zdát veřejnosti jako omezení její ochrany před kriminálními živly, ale v konečném důsledku a z pohledu dlouhodobější perspektivy přinese bezesporu pro společnost mnohem větší užitek.

Resumé

Bakalářská práce se zabývá výkonem trestu odnětí svobody a sebeuplatněním odsouzených mužů, kteří nastoupili trest odnětí svobody. Je zde popsán dopad uvěznění na psychiku odsouzeného v průběhu pobytu ve výkonu trestu od nástupu až do jeho závěru, tj. propuštění na svobodu. Uvedeny jsou projevy násilného a agresivního chování a jednání delikventů, kteří nezvládají podmínky vězeňského zařízení, nebo těch, kteří se nechtějí přizpůsobit stanoveným normám a režimu. Je proveden náhled na vývoj vězeňství od roku 1991 do roku 2005. Pozornost je věnována zvláštní neformální struktuře vztahů, pozic a rolí ve skupinové hierarchii odsouzených tzv. „*druhý život*“. Jsou dány možnosti a způsoby řešení problematiky, vyrovnání se s podmínkami výkonu trestu odnětí svobody, využívání programů zacházení a jejich cíle. Popsána je i příprava, výchova a vzdělávání personálu Vězeňské služby ČR.

Anotace

Cílem bakalářské práce bylo postihnout problematiku sebeuplatnění odsouzených mužů, kteří nastoupili a vykonávají trest odnětí svobody, dopadem věznění na psychiku těchto osob ve výkonu trestu. Projevy násilí, agrese osob ve výkonu trestu odnětí svobody a takzvaného „druhého života“ odsouzených, které poukazují na nutnost neustále rozvíjet a zkvalitňovat české vězeňství a tím jej přibližovat standardům Evropských vězeňských pravidel.

Annotation

The object of the bachelor's work was to express the problems of self-assertion of condemned men, which have taken up and do their sentence; impact of imprisonment to psyche of these arrested people. It refers to violence, aggression of people doing their sentence of imprisonment and so called „second life“ of condemned people, which show the necessity of constant development and improvement of Czech prison system and so to bring it closer to European standards of prison rules.

Klíčová slova

Agrese
agresivní chování
věznice
vězeň
trest odnětí svobody
anomální chování
programy zacházení
profesionalita

Keywords

aggression
aggressive behaviour
prison
prisoner
sentence of imprisonment
anomalous behaviour
rehabilitation programs
professionality

Literatura a prameny

1. Černíková V., Makariusová V., Úvod do penologie. Sociálně-právní institut. Praha 1997.
2. České vězeňství 1/1993 str. 3, 4.
3. České vězeňství č.1/2002 str.10.
4. Čírtková, L.: Policejní psychologie. Portál, Praha, 2000, ISBN 80-7178-4785-3. str. 159, 162, 163, 165,169-171.
5. Evropská vězeňská pravidla str. 9.
6. Hartl, P., Psychologický slovník.
7. Hájek, S., Profilace vězeňských zařízení v ČR, Kriminalistika č. 1, 1993.
8. Helus, Zdeněk, Psychologie, 1. vydání, Fortuna, Praha 1995, str. 93.
9. Jůzl, M., Olejníček, A.: Penologie a penitenciární pedagogika, Institut mezioborových studií Brno, 2004, str. 65.
10. Nařízení generálního ředitele č. 39/2001, kterým se vydává pracovní řád zaměstnanců VS ČR. GŘ VS ČR, 2001.
11. Nařízení generálního ředitele č.41/2002.
12. Netík, K. et. al.: Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV ČR, Praha, 1991. str. 1.
13. Netík, J., Netíková, D., Hájek, S., Psychologie v právu-C.H.Beck. Praha 1997.
14. Nevoránek, J., Řehoř, A.: Metodické pokyny pro zpracování bakalářské práce.
15. Paukertová, J. et al.: Psychologie, učební texty, IV VS ČR, Stráž pod Ralskem 2002 str. 62-64.
16. Paukertová, J. et.al.: Psychologie, učební texty, IV VS ČR, Stráž pod Ralskem, 2002, str. 91.
17. Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.: Pedagogický slovník.
18. Ševčuková, A., Některé charakteristiky osobnosti mladých dospělých. Praha, Bulletin SNV 1979, s. 35.
19. Vacek, E., Stručný nástin vývoje vězeňství od roku 1989 do roku 1995. České vězeňství, 1996, č.1.

20. Zákon č. 169/1999 Sb. § 1/1,2 § 2/1.
21. Zákon č. 555/1992 Sb., ČNR , o Vězeňské službě a justiční strážci České republiky.
22. Zákon č. 140/1961 Sb., § 1, § 23 TZ/1,2.
23. Altman, F., Diplomová práce, „Vliv vzdělanosti na úroveň personálu“, 1999.
24. Nekola, J., Bakalářská práce, „Agresivní chování ve vězeňských zařízeních, stav, tendence a možnosti řešení“, 2005.

Příloha č. 1

Obrázky č. 1 – 4 zachycují atmosféru při vzpourách vězňených osob.

Obr. č.1

Obr. č. 2

Obr. č. 3

Obr. č. 4